

ХОТИН 1621 ВІЙНА І ПАМ'ЯТЬ

ХОТИН 1621 ВІЙНА І ПАМ'ЯТЬ

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ

Чернівці
Мехнодрук
2022

УДК 94(477):355.48(438:560)«1620/1621»

X852

Рекомендовано до друку вченою радою факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (протокол № 6 від 28 січня 2022 року)

Рецензенти

Віктор Брехуненко, д.і.н., професор, зав. відділу актової археографії Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України

Дмитро Вирський, д.і.н., провідний науковий співробітник відділу української історіографії Інституту історії України НАН України

Віталій Щербак, д.і.н., професор кафедри історії України факультету суспільно-гуманітарних наук Київського університету імені Бориса Грінченка

Редакційна колегія

Олександр Добржанський, д.і.н., професор, декан факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича

Микола Гуйванюк, к.і.н., доцент, завідувач кафедри історії України Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича

Дам'ян Цярцінський, магістр спеціальних східних студій та політології, Генеральний консул Республіки Польща у Вінниці

Тарас Ковалець, к.і.н., асистент кафедри історії України Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича

Владислав Струтинський, к.філос.н., доцент кафедри міжнародних відносин та суспільних комунікацій Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича

X852 Хотин 1621. Війна і пам'ять: колект. монографія.

Чернівці: Технодрук, 2022. 324 с.

ISBN 978-617-8034-17-7

Видання присвячене одній з виняткових за своєю важливістю подій історії Центрально-Східної Європи — Хотинській війні 1621 р. між Османською імперією та Річчю Посполитою. Воно містить ряд нових наукових студій, у фокусі яких опинилися різні виміри цієї війни — дипломатичний, мілітарний, екологічний та інші. В окремій рубриці здійснено публікацію новознайдених історичних джерел, які стосуються тематики дослідження.

Для науковців, викладачів та студентів, усіх, хто цікавиться історією України і Центрально-Східної Європи раннього нового часу.

УДК 94(477):355.48(438:560)«1620/1621»

© Автори, 2022

**© Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича, 2022**

ISBN 978-617-8034-17-7

© ПБКФ Технодрук, 2022

*Wydanie zostało zrealizowane przy wszechstronnym wsparciu
Konsulatu Generalnego Rzeczypospolitej Polskiej w Winnicy
oraz osobiście Konsula Generalnego Damiana Ciarcińskiego*

ЗМІСТ

	<i>Вступ</i>	6
I	Англійська дипломатія та Дунайські князівства наприкінці XVI ст. <i>Олександр Сич</i>	10
II	Театр бойових дій Хотинської війни 1621 р. в Пруто-Дністровському межиріччі <i>Микола Ільків</i>	26
III	Екологічні умови Хотинської битви <i>Віталій Коржук</i>	52
IV	Хотинська війна 1621 р. і придунайські князівства: воєнний та дипломатичний аспекти участі Молдавії і Валахії у польсько-османському конфлікті <i>Михайло Чучко</i>	74
V	Бойові слони Османа II в Хотинській війні 1621 р. <i>Андрій Федорук</i>	110
VI	Актуальні проблеми дослідження польсько-турецької війни 1620—1621 років <i>Валерій Степанков, Віталій Степанков</i>	148

VII	Наслідки Хотинської кампанії 1621 року для соціально-економічного та демографічного становища місцевого населення	188
	<i>Галина Яценюк, Юрген Гейде</i>	

VIII	Хотинська фортеця у міжнародних угодах кінця XVI — XVII ст.	222
	<i>Ганна Скорейко</i>	

ДЖЕРЕЛА

IX	Невідомий щоденник Хотинської кампанії 1621 р.	242
	<i>Денис Позняков</i>	

X	На початку епохи «пост-Хотина»: Військо Запорозьке у маловідомій річпосполитській кореспонденції 1622 року	270
	<i>Тарас Ковалець</i>	

	<i>Висновки</i>	322
--	------------------------	------------

РОЗДІЛ X

НА ПОЧАТКУ ЕПОХИ «ПОСТ-ХОТИНА»: ВІЙСЬКО ЗАПОРОЗЬКЕ У МАЛОВІДОМІЙ РІЧПОСПОЛИТСЬКІЙ КОРЕСПОНДЕНЦІЇ 1622 РОКУ¹

Окремі історичні події з огляду на свою яскравість викликають значне зацікавлення у дослідників, котрі вивчають їх у джерельному полі та розвивають у наукових студіях. Тоді як інші події, не менш важливі, виявляються заретушованими й отримують набагато менше історіографічної уваги.

Хотинська війна 1620—1621 рр. загалом і участь у ній Війська Запорозького зокрема вже доволі добре простудійовані багатьма поколіннями вчених, ледь не щороку з'являються про неї все нові наукові праці. Події ж наступного, 1622 р. в історії запорозького козацтва таким похвалитися не можуть, хоч саме тоді розпочався процес переформатування

¹ **Тарас Ковалець** (*Чернівці*)

Кандидат історичних наук, асистент. Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича.
orcid.org/0000-0002-0028-6788
e-mail: t.kovalets@chnu.edu.ua

Війська Запорозького в організацію зі значно відмінним світоглядом та самосприйняттям, ніж рік перед цим. Надалі запорожці у своїй внутрішній та зовнішній політиці діяли набагато впевненіше, плекаючи надії на як мінімум повноцінну автономію для власної мілітарної корпорації і територій, охоплених її прямим впливом. Уже через кілька літ це призвело до початку цілого ряду масштабних воєнних виступів Війська Запорозького проти Речі Посполитої.

Спроба спеціального дослідження розвитку козацько-польських стосунків після Хотина належить, здається, тільки польській дослідниці Агнешці Беджицькій, котра у своїй публікації¹ розглянула роботу київської козацької комісії, що відбулася в січні 1622 р. На особливу увагу заслуговує також аналіз становища і настроїв Війська Запорозького у 1622 р. українського козакознавця Віктора Брехуненка, представлений у передмові до його сучасного археографічного видання².

Під час наших власних джерельних пошуків у польських та українських архівних установах ми натрапили на ряд маловідомих³, а подекуди і зовсім невідомих зразків кореспонденції, яка проливає світло на події весни, літа й осені 1622 р. і дає змогу розглянути процеси, що відбувались тоді в середовищі запорожців, значно докладніше і повнокровніше.

Маємо на увазі такі документи:

- 2 листи, адресовані Війську Запорозькому, від короля Речі Посполитої Зигмунта III та конюшого коронного Кшиштофа Збаразького, датовані 15 березня і 4 червня відповідно (*див. додатки 1 та 3*);

- 7 листів осіб, котрі займались організацією переговорів із запорожцями (короля, Кш. Збаразького, королівських комі-

¹ Беджицька А. Звіт про роботу козацької комісії у Києві в січні 1622 року // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Львів, 2006. Т. CCLII. С. 522—535.

² Документи українського козацтва XVI — першої половини XVII ст.: універсали, листування, угоди, присяги / упоряд. В. Брехуненко та ін. Київ, 2016. С. 17—23, 26—27.

³ На деякі з них (у нашій публікації додатки 9 і 10) посилався у своїй праці М. Грушевський: Історія України-Руси. Т. 7. Нью-Йорк: Книгоспілка, 1956. С. 493—496.

сарів Яна Белецького та Бартломея Обалковського), від червня-липня (**додатки 4—5, 7—11**),

- 2 листи, основним змістом яких були питання стосунків з Османською імперією та Кримським ханством, однак тут значною мірою фігурував і «козацький» фактор. Ідеться про лист річпосполитського дипломатичного аташе у Стамбулі Станіслава Сулішевського від 25 квітня й посла до Криму Кшиштофа Красовського від 26 липня (**додатки 2 та 11**), а також

- 2 листи публічних осіб, які принагідно цікавилися справами козаків (**додатки 6, 12**).

Усі ці матеріали досі не з'являлися друком, тому їх науковому аналізу та публікації і присвячене наше дослідження.

Перший із публікованих документів — лист короля до Війська Запорозького від 15 березня (**додаток 1**), який є відповіддю на послання запорожців до Зигмунта III. Послання мало бути відправлене із січневої київської комісії або ж трохи згодом, однак наразі ще не віднайдене. Король запевняв козаків у своїй прихильності, висловлював упевненість, що вони «усіякої ретельності і старання свого» докладуть, аби дотриматися своїх обітниць (передусім не ходити у морські походи на володіння Османської імперії), а також повідомляв про вислання королівських комісарів, «шляхетних Яна Белецького і Бартломея Обалковського», та 43 тис. злотих платні для Війська.

Дуже важливою для Варшави в цей час була проблема утримання миру з турками, тому в листі зустрічаємо попередження стосовно можливого «ходіння у цьому році на море». Монарх наказував, «щоб такі, котрі би попри заборону наважилися це робити, були суворо покарані», інакше погрожував діяти засобами впливу всієї держави: «довелося би всій РП за це взятися».

У справі прохання заспокоєння православ'я король відгукувався мало не саркастично, зазначаючи, що козакам, «котрі справою лицарською звикли займатися», такі проблеми мали би бути чужі, а ці намови про начебто релігійні утиски «від інших людей походять».

У листі зі Стамбула від С. Сулішевського до невідомої особи (вірогідно, до когось із королівської канцелярії і/або особи, котра відповідала за «турецькі справи»), датованому 25 квітня (**додаток 2**), зустрічаємо перші згадки про реалізований козацький морський похід. Зокрема, 21 квітня до Стамбула надійшли звістки про те, що на Чорному морі 15 галер, підійшовши до столиці імперії, «послали за підмогою, даючи знати, що козаки на 70 човнах плюндрують міста, які лежать на березі моря».

Аташе зазначав, що турки упродовж зими самі «на війну знову готувалися», настрої у Стамбулі стосовно Речі Посполитої негативні (сердиті «серця поганські, озлоблені супроти нас»), сам він «різними способами розвіював ці їхні сумніви». Стосовно ситуації на прикордонні, то найбільш ненависну щодо Речі Посполитої політику проводив ногайський мурза Кантемир Мансур, котрий часто присилав новини, запевняючи, що король «всі війська і козаків тримає у зборі впродовж зими, навесні задумуючи» вторгнутися до Волощини.

Деякі відомості Сулішевський наводив стосовно «*цецорських бранців*», польських офіцерів, захоплених турками 1620 р. у битві під Цецорою, зокрема повідомляв, що польному коронному гетьману Станіслав Конєцпольський «з ласки Божої здоровий», до того ж через його, Сулішевського, «наполегливість візир наказав полегшити ув'язнення».

Наступний документ належить до пізнішого часу і датований 4 червня. Це лист Кшиштофа Збараського до Війська Запорозького (**додаток 3**). Попри те, що коронний конюший був одним із головних експертів та радників Зигмунта III у козацьких справах, за нашими спостереженнями, це наразі єдиний відомий історіографії лист, писаний від Збараського до запорожців.

Адресант залишив чудовий зразок логічного та обґрунтованого переконування завзятих опонентів, яких мав в особі козаків. Передусім він представлявся як давній приятель Війська, потім указав на минулі козацькі зобов'язання,

зазначаючи, що ще за життя Петра Сагайдачного з київської комісії до короля та особисто до нього, Збаразького, були прислані асекурації від Війська Запорозького, у яких містилися обіцянки «на море в жоден спосіб не йти, ані на Дон»¹. До речі, тут уперше наведені імена козацьких посланців, які привезли до Варшави документи з київської комісії. Це певні «п. Кирило Мілосний і п. Тиміш». Як зауважував Збаразький, під час цих переговорів козацьких посланців із королем він усіляко дбав про інтереси Війська і завдяки йому король «зволив милостиво на все дозволити і виконати».

Збаразький ганив запорожців за те, що, попри їхні урочисті обіцянки, «сила людей козацьких на Дон пішла, на море, а 5 човнів — прямим шляхом» грабувати турків. Результат цього походу був доволі стереотипний: запорожці, «вирвавшись на море і на кораблі, миром заспокоєні, з немалою здобиччю на звичайні місця повернулися».

Також у цьому листі зустрічається згадка про дуже нетиповий випадок — «знехтувавши Військом Запорозьким», певний загін козаків Чорним морем пішов на службу до «лузітанського», тобто португальського короля², що теж викликало неабиякий переполох у Стамбулі.

Для реабілітації престижу Війська Збаразький пропонував просту та дієву схему покарань козацьких піратів і найманців: «вчиніть слушний приклад і на потім над тими свавільцями, котрі повернулися з моря, бо вони не гідні зватися товаришами. Видайте ватажків комісарам ЙКМ, а щодо інших — справедливість вчиніть [...]. Тих, котрі знехтували вашим славним Військом, виженіть, і якщо трохи добра мають, заберіть його».

¹ Ця присяга дійсно існувала, вона відбулась 20 січня та зафіксована в окремому документі. Див.: Документи... С. 219.

² Оскільки лист не дійшов в оригіналі, припускаємо, що це помилка копіста. Навряд чи іспанська монархія здійснювала вербунок запорожців таким шляхом. Не відкидаємо також, що ця інформація могла циркулювати у формі чуток.

За допомогу у з'ясуванні цього фрагмента автор публікації щиро дякує професору Валентину Константінову, співробітнику Інституту історії Академії наук Молдови.

На завершення Збараський перейшов до погроз. Якщо би старшина і Військо не відреагували, коронний конюший обіцяв розкрити подробиці певних таємних справ, які стосуються запорожців, унаслідок чого «який би гнів у цій РП на Військо впав, кожен судити може».

Навесні (у травні)¹ в полі над річкою Кагарлик відбулася чергова спроба проведення козацької комісії, інформацію про яку, передану, вірогідно, згаданими раніше королівськими комісарами до Варшави, переказував київський біскуп і секретар Зигмунта III Богуслав Радошевський тому ж таки Кшиштофу Збараському у листі від 6 червня (**додаток 4**).

Адресат повідомляв, що він зовсім не здивований перебігом комісії і їхні зі Збараським очікування повністю справдилися: комісарі були «обережними та кмітливими», намагаючись вочевидь заспокоїти запорожців нагадуваннями про їхні зобов'язання й обіцянками ласки від короля і Речі Посполитої, однак козацька рада погано сприймала прибулих. Радошевський стверджував, що комісарі виявилися заручниками ситуації та були доволі обмежені у засобах впливу — «коли би були дуже сильно натискали на Військо і грошей не дали, — в їх особі великої зневаги маєстату ЙКМ» варто було чекати.

Передусім запорожці, незважаючи на позицію комісарів і власної старшини, провели вибори гетьмана, котрого, зрештою, «чернь привела до влади, а не силою ЇМ пп. комісарів». Після обрання Олифера Голуба постало питання нової присяги Війська. Зібрані маси промовців «зганяли вигуками і погрозами», а коли один із прихильно налаштованих козацьких старшин «озвався на користь ЇМ пп. комісарів, то ледве головою за це не поплатився». Питання присяги залишилося так і невирішеним.

Насамкінець молóдці розібрали привезений жолд, згідно із визначеними ними самими умовами, зокрема «тих

¹ За припущенням М. Грушевського, наприкінці травня (Історія України-Руси... С. 493).

відіпхнули від платні, котрі у поході тільки раз були. Залишили їх, однак, при вольностях та непослуху своїм».

Зрештою, рада знову вирішила зібратися через 5 тижнів, очікуючи підвезення нової платні в розмірі 50 злотих та вирішення питання із затягом на службу на московський або шведський фронт. Настрої в середовищі запорожців були такі, що якби їхні вимоги не задовольнили, то «на волость прийдуть або з артилерією на Запорожжя, звідки би вже РП ніяких послуг від них цього року не мала».

Питання затягу теж було неоднозначним, оскільки, правдоподібно, велися переговори між окремими магнатами й на королівському дворі про залучення Війська Запорозького до певних приватних воєнних ініціатив. Однак Радошевський чітко зазначив, що козаки «ні від кого іншого не приймуть затяг (як це я зрозумів, від двору задумують), тільки від ЙКМ». На московському кордоні ситуація виглядала доволі тривожною (московити «князям Вишневецьким уже три слободи знищили»), тому запорожці превентивно навіть вислали в цьому напрямку сотню товаришів на розвідку, всерйоз сподіваючись війни і наймання, як це було кілька років перед тим під час московської кампанії принца Владислава Вази.

На цьому Белецький та Обалковський формально завершили свою діяльність, «призначивши гетьманові лежі в Корсуні, Чигирині і Черкасах». Зауважимо, що це призначення місць стаціонавання, вірогідно, було все ж не остаточним.

Дуже гострою залишалася проблема фактично збунтованого Запорожжя, яке відмовлялося виконувати вказівки не тільки короля, а й старшини Війська Запорозького. Добре обізнаний із козацькими справами київський біскуп навів ряд імен козацьких старшин, коротко характеризуючи їхню роль у цій ситуації, зокрема осавул Дрига перебував на Низу й начебто вже «із трьома човнами пішов із Запорожжя на море». Певний Ормяненко, «стражник Запорожжя» (титул, що досі не зустрічався у джерелах), просив у Голуба допомоги, аби повернути контроль над Низом. Реєстровці, віро-

гідно, планували послати за пороги на приборкання сваволі певний контингент, який мали очолити старшини (полковники?) «Саляренко з Києва» й «Анастер з Черкас».

Тим часом на Запорожжя вже прибув вінницький староста, український шляхтич Олександр Балабан, котрий перебував «на голові хортицького острога», а слідом за ним мав іти комісар Ян Белецький «з кількасот козаками».

У листі останнього до невідомого приятеля від 15 червня (**додаток 5**) повідомлялося про підготовку цього походу, а також було описано події, котрі йому передували.

Белецький стверджував, що тривожні процеси у Війську розпочалися ще за життя Сагайдачного, який, попри весь свій величезний авторитет і заслуги, «коли би не помер, напевно, від козацьких рук згинув би». Старшина була налаштована на виконання королівських вказівок і мала намір на гетьмана «обрати з-поміж себе чоловіка доброго, чеснотливого». Перебіг козацької ради на практиці виявився зовсім іншим: «один з черні, вискочивши, у сермязі селянин простий, вхопив хоругву, а другий бубни і закричали: Хочемо з-поміж себе Олифера (простого селянина, також у сермязі). Той каже: Хай наш гетьман буде. Мусили старші дозволити». Як бачимо, хоч Олифер Голуб походив із дрібної шляхти, королівським комісарам його особа так не подобалася, що у своїх листах вони прирівнювали новообраного гетьмана до черні.

Козаки все ж начебто зобов'язалися, «що на Чорне море не підуть», і питання присяги вирішили в доволі простий спосіб: «гетьман не хотів вчинити присягу, бо йому чернь не казала, а на тих перших присягах стоять», тобто формально залишали у дії положення Роставицької комісії 1619 р. Збунтоване Запорожжя учасники ради вирішили приборкувати власними розпорядженнями й «одразу ж вислали на Низ, щоб ніхто під загрозою суворого покарання не йшов» на море, а «тих, котрі ходили, наказали карати на горло».

Із листа Белецького стає зрозуміло, що питання затягу на військову кампанію супроти Московщини або Швеції мог-

ло бути зовсім не задумом авторства Кш. Збараського, а певною ідеєю з домішками чуток, що активно нуртувала тоді в козацьких масах. Комісар благав адресата: «хай, ради Бога, КЙМ накаже їм йти до Московщини або до Лівонії, а звідти до Швеції. Вони підуть дуже радо, бо все спилося і зігралося, працювати не хочуть, був би вогонь, то полізуть в нього».

Похід на Запорозжя Белецький сприймав дуже тривожно, навіть допускаючи можливість своєї загибелі, однак стверджував, що вихід, запланований на 10 червня, відкладався рішенням Голуба, оскільки підготовка до нього, вірогідно, потребувала більше часу (гетьман «сказав, що так швидко не може бути»).

Ведучи мову про татарський напад на Русь і Покуття, новини з Волощини і Криму, королівський секретар Ян Марчінкевич у листі до віленського біскупa Евстахія Воловича від 17 червня (**додаток 6**) наголошував на тому, що ситуація на прикордонні дуже погіршилася через «шкоди, вчинені запорожцями цієї весни на морі, [котрі] сплюндрували три міста» Османської імперії.

Усе ж не тільки запорожці були причиною поглиблення цього антагонізму — збиралися також певні ватаги свавільної козащини, які подекуди очолювала також місцева шляхта, і «з України кільканадцять разів, як є достовірні новини, до Волощини» вторгалися, певного разу навіть відбивши табуни коней під Білгородом у мурзи Кантемира та перегнавши їх через Дністер на річпосполитський берег.

Реакція Зигмунта III на рішення козацької ради на Кагарлику знайшла своє виявлення в листі монарха до Кш. Збараського від 20 червня (**додаток 7**). Король дякував князеві за постійне інформування його щодо козацьких справ, відгукувався про новообраного гетьмана Голуба як про «легковажного і свавільного», а також визнавав фіаско комісії Белецького та Обалковського, задумуючись над тим, чи не організувати нову комісію, куди вочевидь планував залучити більш солідних учасників.

Щодо потенційного зтягу запорожців на військову кампанію, король стверджував, що «оскільки з боку Московщини ніякого [ворожого] війська не маємо, а в Лівонії вони би вже не на багато придалися і повільністю своєю більше шкоди, ніж користі вчинили, оскільки цей їх похід мав би забрати багато часу, доведеться [це питання] відкласти до сейму». Таке рішення фактично перекреслювало яскраві сподівання на нову службу їй, отже, потенційний заробіток для багатьох тисяч українських козаків, у підсумку закономірно позначившись на настроях козацтва.

Наступний лист козацьких комісарів до Зигмунта III датований 15 липня (**додаток 8**), тобто часом, коли підходив термін козацького ультиматуму у справі 50 тис. злотих жолду, а також після того, як комісарі отримали нові вказівки, як діяти, у листі короля від 18 червня (цей лист, повторюємо, наразі залишається не знайденим).

Белецький та Обалковський одразу ж поїхали до Корсуня, «де застали гетьмана і старшину Війська Запорозького» та переказали їм зміст королівського листа.

Розпочався новий раунд переговорів, який завершився безрезультатно. Старшини нарікали на нестатки у Війську («інвалідів багато, а більше здорових, котрі, обійстя свого не маючи, з голоду при багатших мішаються»), заявили, що чекають ради на свято Іллі за два з половиною тижні, й наказали готувати обсяг борошна для прогонування зібраного війська ще на тиждень після цієї ради.

Через певні непорозуміння між урядниками Речі Посполитої запорожцям привезли тільки 40 тис. злотих жолду, попри те, що комісарі на попередніх радах пообіцяли їм додаткових 10 тис. Із цього листа дізнаємося подробиці у справі призначення цих сум. Комісарі, зокрема, явно дивувалися: «вже після сейму, після визначених порядків, після обговорення жолду в 40 тис. дозволено нам додатково поступитися 10, а зрештою і 20 тис. збільшеного завдатку, про що був приватний лист до п. Обалковського», все ж скарбовий

писар, певний пан Собещанський привіз тільки 40 тис. («це нас дуже пригнічує»).

На думку комісарів, запорожці чудово розуміли, що цілої суми їм не бачити, тому Військо швидше за все піде на Запорожжя, «для отримання визначених грошей залишивши своїх виконавців у Києві».

У схожому дусі Белецький та Обалковський зверталися до коронного підскарбія Миколая Даниловича у листі від того ж самого дня, 15 липня (**додаток 9**). Стверджуючи, що «якщо ті 10 тис. домовленого жолду ВМ НМП докласти не зволиш», на раді на свято Іллі, «коли прибуде безіменна чернь, в якій розуму і Духа Святого не питати», посланців можуть просто убити.

На думку комісарів, реалізувати наміри короля провести нову комісію було б теж доволі складно, оскільки учасників такої комісії «козаки не будуть чекати, хочуть її на Запорожжі проводити».

Значно детальніше ця ситуація описана в листі Белецького та Обалковського до королівського секретаря Єнджея Ліпського, висланому, вірогідно, у цей же час. Королівські комісарі прямо заявляли, що їхня місія наразі абсолютно безрезультатна («ми ані леж, ані затягу не вказали»). На це вплинули й певні, як припускаємо, усні домовленості із Сагайдачним, «бо умова з п. гетьманом, небіжчиком, була така: якщо би на св. Іллю грошей не дали, то дозволено буде йти на море».

Комісарі згадують про вказівки, дані їм коронним підскарбієм Миколаєм Даниловичем, «щоб ми наказали козакам розташуватися на шляхах і обороняти їх від переходу татар», наводячи, як відповідь, розлогі аргументи запорожців, з яких стає зрозуміло, що в їхньому середовищі панували вибухо-небезпечні настрої. Козаки питали, «що там будуть їсти, якщо тих 3 чи 4 злоті, котрі на шаблю дістануть, не вистачить для прожиття і вбрання, бо дуже обнажені і голодні. Конфедератам і лісовчикам платять все і догоджають [їм в усьому, а нам, козакам, певно, треба] брати міру і приклад з них, котрим

мільйонами платять і на грабунки їх крізь пальці дивляться, котрі не тільки провізію на волості, але й ланове, гроші немилосердно вибирають, а платню ж повністю отримують». Крім цього, «де інваліди подінуться, котрі собі на хліб і сіль заробити не можуть? Де [подінуться] ті, котрі дому не мають, копати [землю] не вміють, жебрати соромляться?».

Белецький та Обалковський самі визначали ідею Даниловича геть безперспективною («ми також не знаємо, як їх на тих шляхах поставити, де їм важко буде провізію отримувати»), закликаючи Ліпського якимось вплинути на королівський двір, оскільки їхні власні справи стають дуже непевні: «чернь, коли зневажає, це смертю пахне. Нам за нашу Батьківщину солодко вмирати, і за маєстат КЙМ солодка і не так аж страшна смерть, як ганьба держави».

Великий вплив запорожців у цей час на стосунки між Річчю Посполитою і Кримським ханством підтверджує звіт посла до татар Кшиштофа Красовського, датований 26 липня (**додаток 11**). Ведучи переговори з мурзою Кантемиром, Красовський був свідком прибуття кількох посланців зі Стамбула. Один з них, чауш Юсуф, постраждав від певної флотилії «козаків, 35 чайок котрих на власні очі бачив, прямо біля Стамбула». Цей морський похід був настільки вдалим, що «козаки 40 кораблів пограбували, [...] тож тривога в Стамбулі така була, як рідко коли».

У звіті посольства Красовського знаходимо чергову згадку про наймання певного загону запорожців на службу до невідомого грузинського князя, у справі котрих начебто було видано розпорядження Війська покарати їх смертю як зрадників.

Останній із публікованих документів дає певне, хоч доволі скупе уявлення про стан стосунків між Військом Запорозьким і Річчю Посполитою восени 1622 р. (**додаток 12**). Письменник і суспільний діяч Марчін Броневський у листі до Кшиштофа Радзивілла від 18 листопада стверджував, що Кш.Збаразькому все ж вдалося втримати основні маси

запорожців від походу на море. У той же час Олифер Голуб чудово розумів настрої королівського двору, «щоб його з гетьманства скинути», тому, «маючи чернь на своєму боці, влаштував якісь нові ради».

Ці ради були дуже велелюдними і на них прибули більше 60 тис. козаків. Гетьман також начебто «послав до Московщини, — до донських козаків, — затагуючи їх до свого війська». Крім цього, запорожці активно, хоч і без зайвої агресії, протистояли поширенню католицизму в Києві, зокрема «монахів, котрі до костьолу св. Софії увійшли, прагнучи там, за дозволом ЙМ ксьондза київського біскупа, відправляти Службу Божу, схопили і у Дніпрі трохи забруднили».

Отож, публіковані документи дозволяють набагато глибше й докладніше розглянути початок епохи «пост-Хотина», а саме: простежити хід польсько-козацького дипломатичного протистояння у 1622 р. після смерті гетьмана Петра Сагайдачного; зафіксувати поступове наростання антагонізму між козацьким товариством, яке було на волості, та на Запорожжі; з'ясувати нові подробиці морських походів запорожців; краще вивчити тогочасні стосунки Речі Посполитої із сусідніми державами крізь призму «козацького» питання.

* * *

У процесі підготовки текстів джерел до публікації ми спиралися на археографічні засади, обґрунтовані в іншому нашому виданні, із використанням звідти також переліку умовних скорочень¹.

¹ Проект «Україна». Повстання Війська Запорозького 1630 року. Документи і матеріали / уклад Т. Ковалець. Харків: Фоліо, 2017. С. 37—41, 14.

ДОДАТКИ

1.

**Лист короля Речі Посполитої Зигмунта III
до Війська Запорозького¹.
[Варшава?], 15 березня 1622 р.**

/1142/ Wiernie nam mili.

Ażeśmy tego życzyli, żeby komisarze nasi, których my tym przesyłm niedawno czasem do was posłali, pewnego co z wami w punktach od nas zleconych **/1143/** postanowili, że jednak do tego dla przyczyn w liście waszym wyrażonych przyjść nie mogło, wdzięczniej to od was przyjmujemy, żeście się nam z tym *declarowali* i obowiązek na to dali, że dla zatrzymania pokoju z Turkami na może żaden z was chodzić i szkody w państwach tureckich czynić nie ma.

Nie wątpimy, że wszelakiej w tej mierze pilności i starania swego przyłożycie, abyście nas i RP w obietnicy i uprawnieniu waszym nie zawiedli, a zwłaszcza, że my też szczodrobliwości i łaski naszej, mając wzgląd na posługi wasze, które nam i RP w podawających się okazjach oddawacie, w postulatach waszych miłościwie się wam stawiamy i teraz przez urodzonych Jana Bieleckiego i Bartłomieja Obałkowskiego, dworzaninów i *commissarzów* naszych za prośbą waszą pieniędzy złotych 40 i 3 tys. (lubo to dla niedotrzymania umówionych *conditii* i chodzenia w tym tam roku mimo postanowienia na morze słusznie mogły być nie dane), chcąc was tą łaską i szczodrobliwością naszą przychęcić do posług naszych i zatrzymać w powinym ku nam i RP posłuszeństwie, które w tym najwięcej się pokaże.

¹ Назва документа в рукописі: List KJM do kozaków zaporoskich z *contentatiq*, aby na morze nie chodzili, *de data 15 martii 1622 roku* (Лист КИМ до запорозьких козаків із контентацією [заспокоєнням вимог], щоб вони на море не ходили, даний 15 березня 1622 року).

Żaden z was na morze chodzić nie będzie się ważył i sami tego przestrzegać będziecie z pilnością, żeby takowi, którzy by się nad zakaz tego ważyli, surowie karani byli, jakoż gdybyśmy w tym sprzeczniostwo jakie uznali i z tej przyczyny miałyby się zawarty z cesarzem tureckim pokój rozrywać, przysłoby się wszystkim RP za to wziąć i o waszej wierze, także upewnianiu na dalsze czasy wątpić, czego sobie nie będziecie życzyć.

Co się tknie religii greckiej, o tę /1144/, że przedtem nigdy się Kozacy, jako o dzieło mniej sobie należne, nie wymagali, i teraz rozumiemy, że te podania nie tak z onych samych, którzy dziełem rycerskim zabawiać się zwykli, jako z inszych ludzi pochodzą.

My, jakośmy przedtem nikomu w religii bezprawia nie czynili, tak i owi żadnego ponosić nie będą, co szerzej pomienieni komisarze nasi imieniem naszym wam opowiedzą i w inszych prośbach waszych *declaratią* naszą odniosą, którym dajcie zupełną wiarę, i jako posłańców naszych w przystojnym uszanowaniu mieć będziecie.

Życzymy wam przy tym dobrego od P. Boga zdrowia, ofiarując wam łaskę naszą, jako przez to pisanie nasze, tak i przez posłańców naszych, którzy wam ten list od nas oddadzą.

Переклад
Вірні, нам милі.

Оскільки ми того бажали, наші комісарі, котрих ми недавно до вас послали, уклали з вами, згідно з пунктами, нами дорученими, якісь певні постанови, що, однак, до цього через причини, виражені у вашому листі, дійти не могло, ми вдячно від вас приймаємо, що ви нам про це заявили і зобов'язалися, що для дотримання миру з турками на море жоден з вас ходити і шкоди у турецьких державах чинити не має.

Ми не сумніваємося, що ви у цій справі усякої ретельності і старання свого докладете, щоб нас і РП в ваших обітницях та привілеях не підвести, а особливо, що ми також зі щедрості й ласки нашої, маючи на виду послуги ваші, котрі ви нам і РП у принагідних okazіях надаєте, щодо ваших вимог милостиву позицію займаємо і тепер через шляхетних Яна

Белецького і Бартломея Обалковського, наших дворян і комісарів, за вашим проханням, грошей 43 тис. злотих (хоч через недотримання визначених умов і попри постанови ходіння у цьому році на море слушно можна було не дати), прагнучи вас цими нашими ласкою і щедрістю заохотити до нашої служби і зберегти в обов'язку щодо нас і послуху РП, який у цьому найбільше проявиться.

Жоден з вас [*хай*] на море ходити не наважиться і самі будете ретельно дотримуватися, щоб такі, котрі би попри заборону наважилися це робити, були суворо покарані, бо коли ми у цьому спротив якийсь би побачили і з цієї причини мав би укладений з турецьким імператором мир розриватися, довелося би всій РП за це взятися, і довіра до вас, а також впевненість у вас надалі ставилася б під сумнів, чого ви собі не побажаєте.

Що стосується грецької релігії, оскільки щодо неї раніше ніколи козаки, як про справу менше собі належну, не ставили вимог, тепер розуміємо, що ці заяви не так від них самих, тих, котрі справою лицарською звикли займатися, як від інших людей походять.

Як раніше, ми нікому в релігії безправ'я не чинили, так і надалі ті люди ніякого не будуть зазнавати, про що докладніше наші комісарі нашим іменем вам розкажуть, і в інших ваших проханнях нашу офіційну позицію представлять, котрим ви цілковито довіряйте, і, як наших посланців, у пристойній пошані майте.

З цим зичимо доброго від П. Бога здоров'я, даруючи вам нашу ласку, як через цей наш лист, так і через наших посланців, котрі вам цей лист від нас віддадуть.

2.

**Лист Станіслава Сулішевського, польського аташе
в Османській імперії, до Н. ¹ (фрагмент).
Константинополь, [25 квітня 1622 р.]**

/29/ Już byli owi tam ludzie wszystką prawie nadzieję stracili o tym, żeby JKM PMM miał wolę dość czynić postanowieniu chocimskiemu i chciał na dalsze czasy pokoju z cesarzem tureckim. I już się właśnie do nas na wojnę gotowali znowu, dlatego że przez ten wszy[s]tek czas, jakośmy w Carogrodzie stanęli, o pośle wielkim JKM żadnejśmy najmniejszejśmy wiadomości nie mieli.

A do tego Kantymir często sam o tym nowiny przysyłał, że JKM wojska wszystkie i Kozaki /30/ w kupie zatrzymał przez zimę, zaraz z wiosny do Wołoch [wtargnąć] zamyśliwając. Jednak, jakom mógł, różnymi sposobami zatłumiałem te ich wątpliwości.

A w tym też był 21 *aprilis* przyjechał z Polski czausz z listem JKM do wezyra pisany, który po prawdzie ich nieco zatrzymał i w lepszej nadziei utwierdził, lecz to przed się u nich w podejrzeniu, że nikt z nim lubo od JKM, lubo od p. posła nie przyszedł, a tym bardziej, że do mnie ni od kogo pisania nie przyniósł, czym się ja nie lada jako utrapił. I to wielka u nich i u mnie, że ten czausz, którego oni byli w zakładzie na miejsce moje dali, odesłany, więc i to nie mniejsza (a wielki w takiej sprawie przypadek), że w ten dzień właśnie, gdy czausz przyjechał, 15 galer z Czarnego Morza, blisko pod Carogrod zbiegłszy, po posiłki przysłali, dając znać, że Kozacy w 70 czołnach pładrują miasta nad morzem leżące.

Dalej co będzie, nie wiem, tym się tylko cieszę, że JKM pisanem swym w pokoju i prędkim przyjeździe upewnia. Aleć wiarę tegom nie własnej zasłużył, żebym miał być tak na onym miejscu zapomniany, gdiem, za rozkazaniem WM MMP jechał, na posługę JKM swe rzeczy opuściwszy, i nie *respectując* na serca

¹ Назва документа в рукописі: Копія листа п. Сулішевського з Царгороду *de data 25 augustis* (Копія листа п. Сулішевського з Царгороду, даного 25 серпня).

Ця дата помилкова. Судячи зі змісту листа, мало бути «25 *aprilis*», тобто «25 квітня».

pogańskie w zakrwawieniu ich¹ przeciwko nam i jeszcze do końca nie uspokojonym.

O JMP Koniecpolskim W[M] MMP oznajmuję, że zdrów z łaski Bożej. Dobrze już im też teraz, za *instantią* moją wezyr kazał sfolgować więzieniu i dobrą uczynił otuchę wolności ich, za przyjazdem, da P. Bóg, p. posła wielkiego, którego, daj Boże, abyśmy tam jako najprędzej obaczyli.

Переклад

Вже ті люди² майже всю надію втратили, щоб ЙКМ ПММ волив реалізувати постанови хотинського миру і хотів надалі миру з *турецьким імператором*³. І вони вже, власне, до нас на війну знову готувалися, тому що упродовж всього цього часу, як ми до Царгороду прийшли, про великого посла ЙКМ ми жодного, ані найменшого повідомлення не мали.

А до того ж Кантемир часто сам про це прислав новини, що ЙКМ всі війська і козаків тримає у зборі впродовж зими, навесні задумуючи одразу ж [*вторгнутися*] до Волощини. Я, однак, як міг, різними способами розвіював ці їх сумніви.

А потім також 21 квітня приїхав з Польщі чауш⁴ з листом ЙКМ, написаним до візира, який, щоправда, їх трохи затримав і зміцнив у кращій надії, але вони з підозрою поставилися до того, що ніхто з них чи від ЙКМ, чи від п. посла не прийшов, а тим більше, що до мене ні від кого листа не приніс, чим я неабияк був занепокоєний. І через те у них і у мене великий [*жаль*], що того чауша, котрого вони в заклад на моє місце дали, було вислано, також і в тому не менший [*жаль*] (а цілковитий у такій справі випадок), що власне у той день, коли приїхав чауш, 15 галер з Чорного моря, утікши близько під Царгород, послали за підмогою, даючи знати, що козаки на 70 човнах плюндрують міста, які лежать на березі моря.

¹ В оригіналі помилково: тут.

² Вірогідно, мається на увазі двір султана.

³ Тут і далі дослівний переклад поняття «cesarz turecki».

⁴ Чауш — турецький посланець.

Що далі буде, не знаю, тільки тим тішуся, що ЙКМ своїм листом запевняє про мир та швидке прибуття [посла]. *Але я через власну вірність [не] заслужив*¹, щоб мене на цьому місці забули, куди я, за наказом ВМ ММП, їхав, задля служби ЙКМ свої справи полишивши і не дивлячись на серця поганські, озлоблені супроти нас і ще до кінця не заспокоєні.

Про ЙМП Конєцпольського повідомляю ВМ ММП, що він з ласки Божої здоровий. Їм зараз вже й добре, через мою наполегливість візир наказав полегшити ув'язнення і подав добру надію на їх звільнення після приїзду, дасть Бог, великого посла, котрого, дай Боже, щоб ми побачили якнайшвидше.

*Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (далі: AGAD).
Archiwum Radziwiłłów. Dział V (далі: AR V). Sygn. 9267.
Marcinkiewicz Jan. 1619—1625. Kopія XVII st.*

3.

Лист [Кшиштофа Збаразького, конюшого коронного], до Війська Запорозького². [Б.м.], 4 червня 1622 р.

/82v/ Wielce łaskawi pp. atamani i mołojcy wszyscy

Za sławnej pamięci p. hetmana WM p. Piotra Konaszewicza³ posłowie, którzy byli posłani po komisji p. Kuryło Miłosny i p. Tymosz przynieśli *assekuratie* dwie od Wojska wszystkiego, jedną JKM PNM /83/, a drugą posłowi naznaczonemu do cesarza tureckiego, która w sobie to miała, iż imieniem wszystkich WM obiecuje na morze nie iść żadnym sposobem, ani na Don.

Toż i w mojej asekuracji — ubezpieczyło mnie wszystko Wojsku WM, na wiarę swoją wziąwszy mnie. Wdzięcznie JKM PN

¹ ** Не до кінця зрозумілий фрагмент.

² Назва документа в рукописі: *Copia listu do pp. mołojców* (Копія листа до пп. молодців).

На те, що автор листа саме Збаразький, вказує сам зміст — зокрема адресат зазначає, що він мав їхати послом до турків і йому та королеві козаки прислали асекурації. Крім Зигмунта III, такий документ отримав тільки Кшиштоф Збаразький.

³ В оригіналі: Kunaszowica.

przyjął tę powolność WM i mnie w tę drogę gotować się rozkazał, bo bym się ja był inaczej nie podjął tak jawnego niebezpieczeństwa. Jam też na obiedwie prawie uszy spał (jako ono powiadają), [s]pojrzawszy na pieczęć i podpis Wojska WM.

Staralem się (to muszą przyznać pp. towarzyszy WM) o wszelaką wygodę wojskową, o którą prosili towarzysze WM JKM, jakoż miłościwie JKM na wszystko pozwolić i uczynić skutkiem raczył. Nad obietnicę wszelaką WM, nad dane słowo i ubezpieczenie, siła ludzi kozackich ku Donowi¹ poszło na może, a 5 czołnów prostym² gościńcem.

Taką sprawę mącił JKM od WM, że tamci, co na Don poszli, jako zdrajcy, nie chcąc się więcej wracać, do cudzych się państw ruszali, ci zaś zdrajcy, co Czarnym Morzem poszli na *ludzitańskiego króla służbę* [!]³, pogardziwszy Wojskiem Zaporowskim⁴. Zachodziły już i JKM, i mnie wiadomości z⁵ Konstantynopola, skargi tak na tych, co z Dona [szli na morze], jako i owych drugich.

JKM tym mi się rozkazał sprawiać, iż są ci, którzy nad rozkazanie JKM z państw jego, pogardziwszy Ojczyzną swoją i Wojskiem Zaporowskim, porwali się, i że z takich sprawiedliwości uczynić nie może, ale niech tam sobie szukają. I już się te rzeczy gładzić były poczęły i do pokoju zaczętego skłaniać, natenczas już insze wiadomości zaszły, iż tu 5 czołnów, porwawszy się na morze i korable pokojem uspokojone, i z zdobyczą niemałą na zwykłe miejsca wrócili się.

Jeśli to tedy z daniem słowa WM JKM i przysięgą zgadzać by się miało, raczcie WM sami osądzić /83v/ i na to patrzeć, że to ubezpieczenie WM na piśmie dane JKM, przed wszystką RP musi być pokazane, i gdzieby się niepokój zatem wszczął (którego się pewnie za takim sposobem spodziewać potrzeba), jaki byście grzech uczynili przeciwko Bogu w przysiędze swojej, przeciwko P. i wszystkim RP.

¹ В оригіналі: Domowi.

² В оригіналі: prostych.

³ ** До кінця незрозумілий фрагмент. Вірогідно, копіїст не зміг правильно прочитати власну назву, титул правителя, до якого на службу пішли запорожці.

⁴ Повторено: poszli.

⁵ В оригіналі: u.

Ja, jako dawny przyjaciel Wojsku WM radzę i proszę, chcecie-li WM znieść z siebie to podejrzenie i dość uczynić wierze swojej, zachować sławę Wojska swego, która się w dotrzymaniu słowa zachowuje, nie obostrzać na siebie niechęci wszystkie RP. Uczynicie słuszny przykład i na potem nad tymi swawolnikami, którzy się wrócili z morza, bo się ci niegodni zwać towarzyszami. Wydajcie herszty do *commissarzów* JKM, a z drugich sprawiedliwość sobie uczynicie. Czołny, którymi chodzili, pod straż *commissarzów* JKM oddajcie, bo inaczej znajdą się swawolni, co na nich znowu pójdą, i tak końca temu nie będzie.

Tamtych, którzy pogardzili sławnym Wojskiem waszym, wytrąbicie, i jeśli co dóbr mają, pobierzcie. Takim sposobem dość WM uczynicie wierze swojej, dość P. i RP. Inaczej w państwo iść już bym nie mógł, co się już stało nad obiecaną wiarę i drugi¹ raz by się stało, musiałbym wszystkie[jj] RP opowiedzieć przyczyny, które się z WM wszczęły.

Zaczynam jaka by niechęć w tej RP na Wojsko padła, każdy osądzić może, czego ja z serca nie życzę, abyście WM w tym się prędzej przykrzyli, coście obiecali i przysięgli.

Posyłam *copię assekuratii*.

Oddaję na ten czas *etc.*

4 junii 1622 [roku]

Переклад

Вельми ласкаві пп. отамани і молодці усі

За славної пам'яті п. гетьмана ВМ Петра Конашевича, посли, котрі були вислані після комісії, п. Кирило Мілосний і п. Тиміш, принесли дві асекурації² від усього Війська, одну для ЙКМ НМП, а другу послові, призначеному до турецького імператора, яка у собі мала те, що іменем всіх ВМ обіцяє на море в жоден спосіб не йти, ані на Дон.

¹ В оригіналі: *długi*.

² Асекурація — тип документа із наведеними в ньому гарантійними зобов'язаннями у певній справі.

Те саме і в моїй асекурації — все Військо ВМ заспокоїло мене, на свою віру взявши. ЙКМ ПН вдячно прийняв цей послух ВМ і наказав мені готуватися у цю дорогу, бо інакше б я не пішов на таку явну небезпеку. Я також, як у тій приказці, спав, як після маківки¹, побачивши печатку і підпис Війська ВМ.

Я старався (це мусять визнати пп. товариші ВМ) про всіляку користь для Війська, про яку просили товариші ВМ у ЙКМ, оскільки ЙКМ зволив милостиво на все дозволити і виконати. Попри всі обітниці ВМ, попри дане слово і гарантію, сила людей козацьких на Дон пішла, на море, а 5 човнів — прямим шляхом.

Таку справу отримав [?] ЙКМ від ВМ, що ті, котрі пішли на Дон, як зрадники, не бажаючи повертатися, до чужих держав рушали, ті ж зрадники, що на Чорне море пішли, — на службу до португальського [!] короля, знехтувавши Військом Запорозьким. До ЙКМ і до мене вже доходили повідомлення з Константинополя, скарги так на тих, котрі з Дону *[йшли на море]*, так і на інших.

ЙКМ наказав мені про те довідатися, оскільки є ті, котрі, попри наказ ЙКМ, з держав його, знехтувавши Вітчизною своєю і Військом Запорозьким, наважилися йти, і оскільки стосовно таких справедливості вчинити не може, хай там собі шукають. І вже ті речі були почали залагоджуватися і до розпочатого миру схилитися, у той час інші повідомлення прийшли, що тут 5 човнів, вирвавшись на море і на кораблі, миром заспокоєні, з немалою здобиччю на звичайні місця повернулися.

Якщо це, таким чином, із даним ВМ словом ЙКМ і присягою не мало узгоджуватися, звольте ВМ самі судити і розглянути, що ця гарантія ВМ, на письмі дана ЙКМ, перед усією РП мусить бути показана, і коли б почалися після цього заворушення (яких напевно варто сподіватися), який ви би гріх вчинили проти П.² і проти всієї РП у своїй присязі.

¹ Дослівно: спав на обидва вуха (тобто, дуже міцно).

² Мається на увазі короля.

Я, як давній приятель Війська ВМ, раджу і прошу, щоб ви зволили зняти з себе цю підозру і дотриматися вірності, зберегти славу свого Війська, котра бережеться дотриманням слова, не викликати на себе гніву всієї РП. Вчиніть слухний приклад і на потім над тими свавільцями, котрі повернулися з моря, бо вони не гідні зватися товаришами. Видайте ватажків комісарам ЙКМ, а щодо інших — справедливність вчиніть. Човни, якими вони ходили, під сторожу комісарів ЙКМ віддайте, бо інакше знайдуться свавільці, що на них знову підуть, і так кінця цьому не буде.

Тих, котрі знехтували вашим славним Військом, виженіть, і якщо трохи добра мають, заберіть його. У такий спосіб ВМ дотримається своєї вірності П. і РП. Інакше я до держави [турецької] вже би не міг йти, а це сталося би попри обіцяне довір'я, і наступного разу би сталося — мусив би я усій РП розповісти справи, які почалися з ВМ [?]¹.

Тому який би гнів у цій РП на Військо впав, кожен судити може, чого я усім серцем не зичу, щоб ВМ у цьому була шкода, що ви пообіцяли і на чому присягали.

Посилаю копію асекурації.

Віддаю на той час і т.д.

4 червня 1622 [року]

*Львівська національна наукова бібліотека України
імені В. Стефаника (далі: ЛНБ). Ф. 4. Зібрання рукописів
Бібліотеки Баворовських. Оп. 1. Спр. 572. Kopie listów
znakomitych mężów z w. XVII — 1603—1626. Kopія XVII ст.*

¹ Дослівно: причини, які розпочалися з ВМ.

4.

**Лист Богуслава Радошевського¹, київського біскупа
і секретаря короля Зигмунта III,
до Кшиштофа Збарзького² (фрагмент).
[Б.м.], 6 червня 1622 р.**

/1250/ Komisja, że się nie według woli JKM odprawiła, rozumiem, że WXM MMP w żadnym nie jest podziwieniu, patrząc bowiem na samego hetmana *electię*, którego czerń przewiodła, i nie potęgą IchMM pp. komisarzów. Nic inszego spodziewać się nie było, jedno, gdzieby byli przykro następowali na Wojsko i pieniądze nie oddali, w osobie ich wielkiej zniewagi majestatu JKM.

Nie schodziło nic na ostrożności i roztropności IchMM, ale tam, gdzie *stat pro ratione voluntas*, czego inszego potrzeba było, gdyż jako starszyny, tak i IchMM *acclamatiami* znoszono i pogróżkami, ale kiedy przyszło do przysięgi, jeden przy IchMM pp. komisarzach z starszych ozwał się, gardłem tego ledwie nie przypłacił. Zaczyn ani przysięga stała, ani brak.

Sami jednak, między sobą pieniądze biorąc, tych odepchnęli od zapłaty, którzy w jakiegokolwiek *expeditii* tylko raz byli. Przy wolności ich jednak zostawili i nieposłuszeństwie pp. swoim. W takiej tedy swawoli ledwie ich do 5 niedziel IchMM zatrzymali, ukazawszy hetmanowi leżę w Korsuniu, Czehrynie i Czerkasiech. W którym czasie, gdzie by JKM pieniędzy 50 tys. na lłego posłać i na *expeditię* gdziekolwiek, osobliwie do Moskwy i Szwecji, zaciągnąć nie raczył, pewna a nieodmienna, że na włości przyjdą, albo z armatą w Zaporohy, skąd by już RP żadnej z nich posługi tego lata nie miała.

Tu już więcej nie bawiąc, WXM odsyłam *scripty*, które między **/1251/** sobą dali IchMM, z których łąco wyrozumieć

¹ Богуслав Радошевський (пол. Bogusław Radoszewski) — польський релігійний діяч, київський католицький біскуп, секретар короля Зигмунта III Вази.

² Назва документа в рукописі: List ks. biskupa kijowskiego do p. koniuszego koronnego, *de data 6 junii 1622 [roku]* (Лист ксьондза київського біскупа до п. коронного конюшого, даний 6 червня 1622 [року]).

WXM możesz, co ówdzie za sprawa będzie na Ukrainie, jeśli pieniędzy na Ilego mieć nie będą. Przetoż dla Boga racz WXM *persuadować*, aby na czas je odesłano naznaczony i zaciąg ukazano, ale się oni ni z kim inszym [*nie*] zaciągną (jakom to zrozumiał, ode dworu zamyślają), jeno samym zaciągiem JKM.

Od Moskwy ówdzie się już szarpają, księżciem już Wiśnio-wieckim 3 słobody zniesiono. Radzi bardzo tej *occasii* Kozacy. Posłali z Wojska 100 człowieka na posłuchy, ale przez pieniądze nie pójdą.

To też zdało mi się oznajmić, że teraz znowu Driga, assawuł, 3 czołnami poszedł z Zaporohów na morze, a drudzy się śnać gotują.

Pisze Ormianenko, strażnik Zaprohów, wojska prosząc o pomoc do pohamowania tej swawoli. Zaczym Salarinka z Kijowa i Anastera z Czerkas na Zaporozie posyłają, i do tych pisali, którzy z JMP starostą winnickim szli. JMP Bielecki też tam idzie jako najprędzej z kilkaset Kozaków. P. starosta winnicki też już progi przebył i jest na Hołowie Hortyckiego Ostroga.

To tedy do wiadomości WXM odniósłszy, oddaję się miłościwej łasce WXM SMP.

Переклад

Te, що комісія відбулася не згідно з волею ЙКМ, розумію, що ВКНМ ММП зовсім не дивує, дивлячись на вибори самого ж гетьмана, котрого чернь привела до влади, а не силою ЇМ пп. комісарів. Нічого іншого не варто було сподіватися, тільки, коли би були дуже сильно натискали на Військо і грошей не дали, — в їх особі великої зневаги маєстату ЙКМ.

Не вистачило того, що ЇМ були обережними та кмітливими, — там, де замість розуму діє воля, треба було чогось іншого, оскільки як старшину, так і ЇМ зганяли вигуками і погрозами, а коли дійшло до присяги, один старшина озвався на користь ЇМ пп. комісарів, то ледве головою за це не поплатився. Зрештою, ані присяги не було, ані без неї.

Самі, однак, між собою розбираючи гроші, тих відіпхнули від платні, котрі у поході тільки раз були. Залишили їх, однак, при вольностях та непослуху своїм панам. У такій там

сваволі ЇМ ледь до 5 тижнів затримали, призначивши гетьманові лежі в Корсуні, Чигирині і Черкасах. У той час, якщо би ЙКМ не зволив 50 тис. грошей послати на Іллю та не затягнув у похід куди-небудь, особливо до Московщини і Швеції, достовірна і невідворотна річ, що на волость прийдуть або з артилерією на Запорожжя, звідки би вже РП ніяких послуг від них цього року не мала.

Тут уже більше не затримуючи ВКнМ, відсилаю листи, котрі з-поміж себе дали ЇхМ, з яких ВКнМ легко можеш зрозуміти, яка справа буде тут в Україні, якщо грошей на Іллю не будуть мати. Через це, заради Бога, зволь, ВКнМ, переконувати, щоб їх вислали на призначений час і вказали затяг, але вони ні від кого іншого не приймуть затяг (як це я зрозумів, від двору задумують), тільки від ЙКМ.

З боку Московщини там вже неспокійно, князям Вишневецьким уже три слободи знищили. Козаки дуже раді цій нагоді. Послали з Війська 100 людей у розвідку, але через гроші не підуть¹.

Також мені видається слушним повідомити, що тепер знову Дрига, осавул, із трьома човнами пішов із Запорожжя на море, а інші начебто готуються.

Пише Ормяненко, стражник Запорожжя, просячи на допомогу війська, щоби вгамувати цю сваволю. Після цього Саяренка з Києва, Анастера з Черкас на Запорожжя посилають, і до тих писали, котрі з ЙМП вінницьким старостою йшли. ЙМП Белецький теж туди якнайшвидше йде з кількисот козаками. П. вінницький староста теж вже пороги пройшов і перебуває на голові хортицького острога.

Це тоді до відомості ВКнМ донісши, віддаюся у милосерддя ласку ВКнМ СМП.

BRacz, sygn. 2. Kopія XVII ст.

¹ Не до кінця зрозумілий фрагмент. Можливо, копіїст переплутав «przez» й «bez», і малося на увазі, що козаки без грошей не підуть у похід на Московщину.

5.

**Лист Яна Белецького¹, королівського комісара
до Війська Запорозького, до Н. приятеля²
(фрагмент)³. [Б.м.], 15 червня 1622 р.**

/1249/ Postanowiłem z Kozakami, iż killkaset Kozaków ze mną na Niż idą. Dnia 10 czerwca mają wychodzić, ale powiedział hetman, iż tak prędko być nie może. Wysłali zaraz na Niż, aby żaden pod srogim karaniem nie szedł, i tych, którzy chodzili, gardłem karać kazali.

Jam się dla obrania hetmana tak długo bawił. Sahajdaczny umarł, a kiedy by był nie umarł, pewnie by był od kozackich rąk zginął.

Przy obieraniu tego hetmana chciała starszyzna obrać z pośrodku siebie człowieka dobrego, cnotliwego. Jeden z czerni, skoczywszy, w siermiędze chłop prosty, uchwycił chorągiew, a drugi bębny, i zawołali: chcemy między sobą Olifira (prostego chłopca, także w siermiędze). Ten powiada: niech nasz hetman będzie. Musieli starsi zezwolić.

Dali na się oblig, że na Czarne Morze nie pójdą. Przysięgi nie chciał hetman czynić, bo mu czerń nie kazała, ale na tych pierwszych przysięgach stoją... Na Zaporozie ani na włość nie chcą iść, aż od KJM wiadomość będzie. To też według nieboszczyka p. Żółkiewskiego komisji postanowili. Jeśli na św. Ilie, do którego jeno 5 niedziel, pieniędzy 50 tys. nie dadzą, wtedy na morze pewnie pójdą, albo tu w ziemię.

Mówiłem z nimi i tak radzę, dla Boga niech im KJM każe albo do Moskwy, albo do Inflant, a stamtąd do Szwecji. Radzi pójdą

¹ Ян Яніна Белецький (пол. Jan Janina Bielecki) — шляхтич з Руського воеводства, вірогідно, учасник королівської канцелярії, у 1623 р. знову призначений комісаром для переговорів з Військом Запорозьким.

² Назва документа в рукописі: Z listu p. Bieleckiego, *commissarza* do Kozaków Zaporoskich, do jednego przyjaciela *de data 5 junii 1622 [roku]* (3 листа п. Белецького, комісара до запорозьких козаків, до одного приятеля, даного 5 червня 1622 [року]).

³ Про те, що це фрагмент, а не повний лист, можна зробити висновок із назви документа в рукописі (див. попередню примітку). У нашій студії наводимо весь доступний текст документа.

bardzo, bo się opilo i ograło wszystko, robić nie chcą, by w ogień, poleżą, i tak będzie dobrze, a inaczej pewnie źle.

Wziąłem WM kilkadziesiąt Kozaków, przez które będę dawał znać, i już się w imię Pańskie na Niż puszczam. Jeśli z *decretu* Pańskiego śmierć przyjdzie, proszę /1250/, bądź łaskaw na dzieci i na żonę.

Переклад

Постановив я з козаками, що кількасот козаків зі мною на Низ підуть, мають виходити 10 червня, але гетьман сказав, що так швидко не може бути. Одразу ж вислали на Низ, щоб ніхто під загрозою суворого покарання не йшов, і тих, котрі ходили, наказали карати на горло.

Я через вибори гетьмана так довго затримався. Сагайдачний помер, а коли би не помер, напевно, від козацьких рук згинув би.

Під час виборів цього гетьмана хотіла старшина обрати з-поміж себе чоловіка доброго, чеснотливого. Один з черні, вискочивши, у сермязі селянин простий, вхопив хоругву, а другий бубни і закричали: Хочемо з-поміж себе Олифера (простого селянина, також у сермязі). Той каже: Хай наш гетьман буде. Мусили старші дозволити.

Взяли на себе зобов'язання, що на Чорне море не підуть. Гетьман не хотів вчинити присягу, бо йому чернь не казала, а на тих перших присягах стоять... Ані на Запорозжя, ані на волость не хочуть йти, аж поки не буде від ЙКМ повідомлення. Також за умовами комісії небіжчика п. Жулкевського постановили. Якщо на св. Іллю, до якого тільки 5 тижнів, грошей 50 тис. не дадуть, тоді на море точно підуть, або тут у землю.

Говорив я з ними і так раджу, хай, ради Бога, КЙМ накаже їм йти до Московщини або до Лівонії, а звідти до Швеції. Вони підуть дуже радо, бо все спилося і зігралося, працювати не хочуть, був би вогонь, то полізуть в нього, і так буде добре, а інакше, певно, погано.

Взяв я ВМ кількадесят козаків, через яких буду давати знати, і вже на Низ рушаю во ім'я Боже. Якщо, за Божим повелінням, прийде смерть, прошу, будь ласкавий на дітей і на дружину.

BRacz, sygn. 2. Konia XVII st.

6.

Лист Яна Марчінкевіча¹, королівського секретаря, до Евстахія Воловіча², віленського біскупа³ (фрагмент). Варшава, 17 червня 1622 р.

/29/ Dałem już WM MMP znać, jako Tatarowie Pokucie i Ruś powojowali. Teraz wielki żal wypisywać nie dopuści, jako wiele ludzi szlacheckich [*Tatarzy pobrali, a to się stało*] od Tomszy, który pogaństwo przez ziemię wołoską przepuścił cicho, pokojem ubezpieczonych, szlachcianek kilka w połogu wzięli. Do Kałusza w samą *processię* w dzień Bożego Ciała wpadli i tam zaraz wszystkie ludzie (bo żadnej obrony nie masz) na nabożeństwie pobrali. A to najżałośniejsza, że tego pogaństwa nie było pewnie więcej nad 2 tys., gdyż tylko z Budżaku białogrodzkiego i tehyńskiego byli.

Tatarzyn więzień, którego świeżo pojmanego przysłał tu JMP starosta kamieniecki, wyznawa, że cesarz turecki rozkazał się mścić Kantymirowi szkód tej wiosny na morzu od Zaporozców poczynionych, trzech miast splądrowanych. Do tego samemu Kantymirowi p. starosta braclawski pobrał na paszy pod Białym grodem konie, które *per ostium* Nestri tu na tę stronę w Dzikie nasze Pola były na paszę przeprawione.

Więc i p. starosty kamienieckiego (są pewnie wiadomości) z Ukrainy poddani kilkakroć do Włoch (niebezpieczna twierdzić,

¹ Ян Марчінкевіч (пол. Jan Marcinkiewicz) — упицький стольник, королівський секретар, клієнт польного литовського гетьмана Кшиштофа Радзивілла.

² Евстахій Воловіч (пол. Eustachy Wollowicz) — у 1616—1630 рр. віленський католицький біскуп, у 1615—1618 рр. литовський підканцлер.

³ Назва документа в рукописі: *Copia listu z Warszawy do JMx biskupa wileńskiego pisanego de data 17 junii 1622 [roku]* (Копія листа з Варшави до ЙМ ксьондза віленського біскупа, написаного під датою 27 червня 1622 [року]).

aby za jego wiadomością, ale snadź na kierki i czabany) i podstarości jaroszewski wtargiwali. Właśnie jako oleju na ogień Tomsza z bejem umiał przyczynić u Porty.

Wiesz to, P. Bóg, co dalej będzie, bo dają znać, że chan gałga ze wszystkimi ordami idą do państw RP. Turcy są nad Dunajem. O Tatarach wierzymy, ale o Turkach ubezpieczamy się.

Na [!] list Wewellego, który nas pokojem ubezpiecza, twierdząc, że cesarz turecki do Manogli, prowincji, która mu w przeszłym roku *rebellizowała*, wojnę gotuje. Tą jednak *conditiq* Wewelli ubezpiecza, jeżeli poseł nasz wielki prędko będzie u Porty. A poseł nie ma odprawy, będzie tu na ś[w]. Jan[a], na który czas obiecuje JMX sekretarz wielki, a już dał znać, że ledwie *post multas disceptationes* przez [dni, tygodni?] kilka JMP krakowskiego i JMP woje[wode] krakowskiego do tego przywiódł, iż u ksiąg stanęli dla *asecuracji* pp. żołnierzom.

Przepis listu p. Suliszewskiego z *Constantinopola* tu *includowany* posyłam WM MMP. KJM podobno nie będzie mieszkał tego lata w Ujazdowie po lekarstwach, sądami się zabawia.

Переклад

Дав я знати ВМ ММП, як татари сплюндрували Покуття і Русь. Тепер великий жаль не допустити розписувати, як багато шляхетських людей, миром заспокоєних, [татари забрали, а це сталося] через Томшу¹, котрий тихцем пропустив поганство через Волоську землю; забрали кілька шляхтянок у післяродовому стані. До Калуша вторглися під час самої процесії у день Божого тіла і там всіх людей (бо ніякого захисту немає) на службі Божій забрали. Найбільший жаль через те, що поганства не було, певно, більше 2 тис., бо тільки з білгородського і тягинського Буджака² були.

¹ Мається на увазі Штефана Томшу II (рум. Ștefan Tomșa), господаря Молдови у 1621—1623 рр.

² Буджак — історичний регіон, частина Бессарабії, пролягає від південно-східного узбережжя Чорного моря до Пруту на заході, Дністра на сході і нижнього Дунаю на півдні. Нині розташований у межах Одеської області України та південної Молдови.

В'язень татарин, якого недавно спійманого прислав сюди ЙМП кам'янецький староста¹, свідчить, що турецький імператор наказав Кантемирові мститися за його шкоди, вчинені запорожцями цієї весни на морі, [котрі] сплюндрували три міста. До того ж у самого Кантемира п. брацлавський староста² забрав на паші під Білгородом коні, котрі через гирло Дністра сюди, на цей бік, у наші Дикі поля були переправлені на пашу.

Тож і п. кам'янецького старости піддані з України кільканадцять разів, як є достовірні новини, вторгалися до Волощини (небезпечна справа стверджувати, щоб він про це знав, — але, напевно, [пішли] на карти³ і чабанів), і підстароста Ярошевський⁴. Власне, Томша з беєм⁵ у Порти це [використали,] як оливи у вогонь долили⁶.

Знає лиш П. Бог, що далі буде, оскільки дають знати, що хан-калга з усіма ордами йдуть до держав РП. Турки перебувають на Дунаї. Щодо татар, ми впевнені⁷, але щодо турків забезпечуємося.

У листі Вевелі⁸ нам мир гарантує, стверджуючи, що турецький імператор готується на війну в Маноглії⁹, провінції, котра проти нього минулого року повстала. Вевелі, однак, дає нам гарантії за тієї умови, якщо наш великий посол швидко прибуде до Порти. А посол не має відправи¹⁰, буде тут на св. Яна¹¹, на той час ЙМКн великий секретар обіцяє, а вже дав знати, що ледь не після багатьох дискусій упродовж

¹ Йдеться про Адама Каліновського (пол. Adam Kalinowski).

² Йдеться про Стефана Потоцького (пол. Stefan Potocki).

³ Свідомо неточний переклад. Kierki — давня картярська гра. Можливо, помилка копіїста.

⁴ Не вдається встановити, чи це прізвище, чи назва уряду.

⁵ Мається на увазі Кантемира Мансура, ногайського мурзу.

⁶ Мається на увазі: переконали урядників Порти, що Річ Посполита налаштована на продовження війни, тому є актуальною загрозою.

⁷ Мається на увазі, що татарський напад точно відбудеться.

⁸ Костянтин Баптіста Вевелі — посол Молдавії, посередник під час переговорів Речі Посполитої з Османською імперією наприкінці Хотинської кампанії восени 1621 р.

⁹ Неусталена провінція.

¹⁰ Тобто не отримав інструкцій та дозволу рушити в дорогу.

¹¹ Тобто 23 червня.

кількох [днів, тижнів?] ЙМП [каштеляна] краківського¹ і ЙМП воєводу краківського² у тому переконав, що вони зайнялися книгами для асекурації жовнірам³.

Переписаний лист п. Сулішевського⁴ з Константинополя, вкладений сюди, посилаю ВМ ММП⁵. КЙМ, схоже на те, не буде мешкати цього літа в Уяздові⁶ після лікування, займається судами.

AGAD. AR V. Sygn. 9267. Konia XVII cm.

7.

Лист Зигмунта III [до Кшиштофа Збараського]⁷. Варшава, 20 червня 1622 р.⁸

/70/ Urodzony, wiernie nam miły.

Wdzięcznie to przyjmujemy od W[ieerności Twojej], iż WXM z miłości przeciwko Ojczyźnie rzeczy te, które zachodzą bezpieczeństwo RP, do wiadomości naszej przywodziś.

Upatrujemy to i sami, iż temu swawoleństwu kozackiemu trzeba wczas zabiegać, które za obraniem tak lekkiego i swawol-

¹ Краківським каштеляном був Юрій (Єжи) Збараський (пол. Jerzy Zbaraski), український князь, політичний та військовий діяч Речі Посполитої, брат Кшиштофа Збараського.

² Краківським воєводою був Ян Тенчинський (пол. Jan Magnus Tęczyński).

³ Йдеться про завершення виплат жовнірам Речі Посполитої після Хотинської кампанії.

⁴ Станіслав Сулішевський — дипломатичний аташе Речі Посполитої в Османській імперії. Після завершення Хотинської кампанії аж до приїзду «великого посла» Кшиштофа Збараського — через нього відбувалися дипломатичні зв'язки між цими двома державами.

⁵ Див. додаток 2.

⁶ Уяздув (пол. Ujazdów) — давнє місто, згодом частина Варшави, де у 1624 р. було збудовано королівський палац.

⁷ На початку — назва документа від копіїста («Respons na list XJM od JKМ» — «Відповідь на лист КНЙМ до ЙКМ») і стандартна інтитуляція («Zygmunt Trzeci z łaski Bożej król Polski, wielkie książę litewskie, ruskie, pruskie, mazowieckie, żmudzkie, inflanckie etc. etc. i szwedzki, wandalski, gotski dziedziczny król» — «Зигмунт III, з ласки Божої король Польщі, великий князь литовський, руський, прусський, мазовецький, жмудський, лівонський і т.д. і т.д., і шведський, вандальський, готський спадковий король»).

Про те, що адресатом листа був саме Кш. Збараський, вказує пропозиція негального використання Війська Запорозького у війнах зі Швецією та Московією.

⁸ Автор щиро дякує доктору Збігневу Хундерту (Zbigniewowi Hundertowi) за допомогу з прочитанням кількох фрагментів документа.

nego hetmana obawiać się potrzeba, aby nas albo z pogaństwem nie powadziło, aby szed[ł]/szy, na włości wielkiej ciężkości RP nie uczyniło. Jednak w tak wielkich teraz¹ potrzebach i nawalnościach RP przy defekcie skarbu koronnego, nie wiedzieć, do czego pierwszej ręką sięgnąć² i czemu /70v/ pierwszej zabiegać.

Wprawdzie, żadnego starania czynić nie zaniechujemy i pilno koło tego chodzimy, jakoby przedsięwzięcia tych ludzi, bądź znowu *commissiā*, bądź jakim inszym sposobem były ujęte i do tego przywiedzione, aby na swych obeściach przestać musieli, także i pieniądze należące, aby na czas od nich naznaczone, były zawiezione i onym oddane, o czym list nasz do wielmożnego podskarbiego koronnego przesłaliśmy, napominając, żeby się koniecznie starał, jakoby te pieniądze bez wszelakiej zwłoki tam zasłane były. Żadnej jednak jeszcze³ od niego *declaratii* nie mamy, nie zaniechamy inszych sposobów zażyć do tego konta służących, życząc tego, aby zamysły tych ludzi do przedsięwziętego nie przychodziły *effectu*.

Dobry i to sposób W[ierność] T[woja] podajesz, żeby bądź do Moskwy, bądź do Inflant byli zaciągnięci, ale iż od Moskwy żadnego zastępu nie mamy, i w Inflanciech niewiele by już sprawili i nie-rychłością swoją więcej szkody, niż pożytku uczynili, ponieważ wyprawa by ich wiele czasu wziąć musiała, dlatego przyjdzie do sejmu odłożyć i potem na sejmową *deliberatię* cokolwiek z nimi uczynić.

Życzymy przy tym W[ierności] T[wojej] dobrego od P. Boga zdrowia.

W Warszawie dnia 20. czerwca roku Pańskiego 1622 panowania naszego polskiego 35, szwedzkiego 29⁴.

¹ В оригіналі: oraz.

² В оригіналі: rękę ściągnąć.

³ В оригіналі: jednakieście.

⁴ Приписка копіїста одразу після тексту листа, яка може вказувати, що цей лист був вміщений у інший зразок кореспонденції: /70/ Teraz prawdę pisać, kiedy ją drudzy nie czują, i inaczej wykładają; posyłamy przy tym i drugie listy, które do cesarza i do Alttana [sultana?] pisano, ale nam dziś dał znać starosta radłowski, że słyszał, jakoby mieli do Węgier wpaść, wpad[ł]/szy, nabrać bydła i inszego płonu, i do Polski się wrócić, a Gabor, też utraciwszy pod Filakiem kilkaset ludzi, od niego odstąpił, i Sobunów *per deditionem* wziąwszy, pod jakiś nowy zamek lud swój gromadzi, którego z Turkami nie ma nad 16 tys., a na pospolite ruszenie zawołać kazał.

Posyłamy i list od XJM p. krakowskiego, z którego wyrozumiesz /71/ WXM, jaką nam furfanterią niejaki Karasz (tenże od cesarza lis[t] oddał), prosząc, aby JKM nie miał za złe,

Переклад

Шляхетний, вірно нам милий.

Із вдячністю приймаємо від В[ірності Твоєї], що ВКнМ з любові до Батьківщини ті речі, які настають для безпеки РП, доносиш до нашої відомості.

Ми й самі бачимо, що тій козацькій сваволі треба завчасно запобігати, котра через вибрання такого легковажного¹ і свавільного гетьмана, треба остерігатися, щоб нас з поганством не посварила, щоб ідучи, не вчинила на волості великого тягаря РП. При таких, однак, тепер великих труднощах² і навалах на РП³, при дефіциті коронного скарбу не знати, до чого найперше руку простягти і чому у першу чергу запобігати.

Насправді ми не полишаємо чинити ніякого старання і пильно тим займаємося, щоби заходи тих людей⁴ чи знову комісією, чи якимось іншим способом були зупинені й до того доведені, аби на своїх обійстях [!] мусили зупинитися, також щоб і належні гроші у визначений ними час були завезені і їм віддані, про що ми послали наш лист до вельможного коронного підскарбія, нагадуючи, щоб він обов'язково стався, аби ті гроші без будь-якої затримки туди були заве-

że Liszom [!] przez Polskę się obrócić kazano do siedmiogrodzkiej ziemi, co bardzo JKМ obchodzi, i pisać kazał do Bethlen Gabora et ad status Hungaria, żeby temu zabiegali i mieli się na ostrożności.

(Тепер [як? / треба?] правду писати, коли її інші не відчувають, а по-інакшому викладають; посилаємо при цьому й інші листи, котрі писані до імператора і до Альтана [султана? — Т. К.], але нам нині дав знати радльовський [незрозуміло, ім'я чи титул. — Т. К.], що чув, наче вони мали на Угорщину напасти, а напавши, набрати худоби та іншого полону, і до Польщі повернутися, а [Бетлен] Габор, також втративши під Філяком кількасот людей, його залишив, і Собунів через капітуляцію взявши, [щоб йти] під якийсь новий замок, збирає своїх людей, яких разом з турками не більше 16 тис., і наказав скликати посилює рушення.

Посилаємо також лист від КнИМ, п. краківського, з якого ВКнМ зрозуміє, яке нам зухвальство вчинив певний Караш (він віддав лист від імператора), просячи, щоб ИКМ не тримав зла за те, що Лішом [незрозуміле поняття. — Т. К.] через Польщу наказали повернути до семигородської землі, що ИКМ дуже зачіпає, і він наказав писати до Бетлена Габора і до Угорської держави, щоб тому запобігли і були чуйні).

¹ Поняття «lekki» стосовно людини могло означати також: плохий, розв'язний, неповажний, нестатечний.

² Інший варіант перекладу: битвах / воєнних кампаніях.

³ Маються на увазі війни Речі Посполитої з Османською імперією та Швецією, які тривали одночасно.

⁴ Маються на увазі запорожці.

зені. Ніякого ще, однак, немає від нього свідоцтва, [але надії] не полишаємо використати для цього інші придатні способи [?], бажаючи, щоб задуми тих людей, за які вони взялися, не були реалізовані.

Т[воя] В[ірність] також подаєш добрий спосіб, щоб їх затягнути [на війну] або до Московщини, або до Лівонії, але оскільки з боку Московщини ніякого [ворожого] війська не маємо, а в Лівонії вони би вже не на багато придалися і повільністю своєю більше шкоди, ніж користі вчинили, оскільки цей їх похід мав би забрати багато часу, доведеться [це питання] відкласти до сейму і потім на сеймових нарадах щось із ними вчинити.

Зичимо при цьому В[ірності] Т[воїй] доброго від П. Бога здоров'я.

У Варшаві 20 червня року Божого 1622-го панування нашого польського 35-го, шведського 29-го.

ЛНБ. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 572. Копія XVII ст.

8.

Лист Яна Белецького і Бартломея Обалковського, комісарів Речі Посполитої, до Зигмунта III¹. Фастів, 15 липня 1622 р.

/57/ Najjaśniejszy miłościwy królu, P., PNM

List WKM² PNM 18 *junii* pisany doszedł nas przez posłańca JMX biskupa kijowskiego, z którego zrozumiałwszy wolę WKM, jechaliśmy do Korsunia, gdzie zastaliśmy hetmana i starszyne Wojska Zaporoskiego.

Proponowaliśmy *contenta* listu WKM, na który jaki *respons* dali, sami WKM piszą i p. Kozicki ustnie referuje, który iż tak prędko wozem [?] zbierać nie może, posyła JMX biskup komornika swego, jako i przedtem zwykł, aby WKM w tym prędzej *propositum* ich wiedzieć raczył. Długo by WKM pisać rozmowy nasze,

¹ Приписки упорядників рукопису: «Kozacy», «1622 15/7».

² В оригіналі: WXM.

naprędce oznajmujemy, że są na tym (i już to u nich *conclusum*), [żeby] iść na Zaporozie, o czym jeszcze na święto ruskie Ilię, to jest za pół trzeci niedzieli będą mieć radę tamże, gdzie była elekcja i komisja przeszła. Zabawią się tam i po Ilii z tydzień, bo tak boroszno gotować obwołali.

Będzie-li wola WKM i potrzeba RP odmówić ich od tego zamysłu, jeszcze by ich tu posłaniec WKM zastał, jakoż dlatego samego te listy co prędejsz¹, nie czekając p. Kozickiego, WKM z tą ich *rezolucją* posyłamy. My od tego przedsięwzięcia żadnym sposobem odwieść ich nie mogli, ledwieśmy to na nich wycisnęli, że do Ilii czekać będą, bo już prawie *in procinctu* zastaliśmy ich, i już by się było Wojsko ruszyło, *factorum*² swe dla odebrania pieniędzy umówionych w Kijowie zostawiwszy, byśmy ich byli nie zajechali.

Na *defecti* swe ściskują bardzo, że ułomnych wiele i zdrowych więcej, którzy, obościa swego nie mając, o głodzie przy bogatszych mieszają się, zaciągu i pozwolenia na włość nie czekając. 10 tys. żołdu żeśmy postąpili, niebezpieczeństwo Ukrainy do tego przycisnęło i pierwsza *instructia* do tego nam pozwoliła, po której wtóra nastąpiła, tylko na 40 tys. służąca, ale ta na wymiot do pokazania Kozakom, a pierwsza *pro informatione* nam posłana.

To nam jest w podziwieniu, że już po sejmie *post consensum ordinu[m]*, po namowie żołdu 40 tys. dano nam *facultatem* 10, na ostatek i 20 tys. *auctii* postąpić, o czym był list *privatny* do p. Obałkowskiego. Ale o tym wszystkim da się ustna *iustificatia* czasu swego WKM PNM.

/58/ O *commissię* naszej, także i o wypisie próżno co mówić, czekać tu pp. *commissarzów* (lubo to tych wielkich i zacnych ludzi) nie będą, na Zaporozu *commissię* odprawować chcą.

Zalecamy przy tym uniżone służby swe w mi/łojściwą łaskę WKM PNM.

W Fastowie 15 *julii anno D[omi]ni 1622*

Po napisaniu listu tego i po oddaniu komornikowi przyjechał p. Sobieszczański, pisarz skarbowy, z żołdem Kozakom na

¹ В оригіналі: прęcej.

² В оригіналі: *factori*.

św. Ilię przypadającym. Dla ścisłości czasu listu nie było kiedy przepisywać. Wielkie to jest staranie WKМ PNM o zabierzeniu niebezpieczeństwom RP i zgubie Ukrainy, że się ze pieniędzmi [w]czas *anticypowało*, powinniśmy wszyscy P. Boga prosić za WKМ, ale tylko 40, nie 50 tys., to nas nie pomału *afficit*. O czym szerzej do JMX kanclerza.

WKМ PNM dłużej pisanіem bawić nie chcemy.

Переклад

Найясніший милостивий королю, П., ПНМ

Лист ВКМ ПНМ, написаний 18 червня, дійшов до нас через посланця ЙМ ксьондза київського біскупa, з якого ми, зрозумівши волю ВКМ, поїхали до Корсуня, де застали гетьмана і старшину Війська Запорозького.

Ми пропонували їм зміст листа ВКМ, на який вони ту відповідь дали, яку самі ВКМ пишуть і п. Козіцький¹ усно реферує, але оскільки він так швидко возом [?] їхати не може, ЙМ ксьондз біскуп посилає свого комірника², як звик і раніше, щоб ВКМ чимшвидше зволив знати їх пропозиції. Довго би було наші розмови описувати ВКМ, нашвидку повідомляємо, що вони налаштовані так (і все уже у них вирішено), щоби йти на Запорожжя, про що ще на свято руське Іллі³, тобто за півтретя⁴ тижня будуть мати раду там же, де були вибори і минула комісія. Затримуються там і після Іллі з тиждень, бо так проголосили готувати борошно.

Якщо буде воля ВКМ і потреба РП відмовити їх від цього задуму, їх би посланець ВКМ тут ще застав, саме тому ці листи якомога швидше, не чекаючи п. Козіцького, до ВКМ посилаємо із цією їх резолюцією. Ми ні в який спосіб від того задуму їх відмовити не змогли, ледве від них витиснули те, що будуть чекати до Іллі, бо ми їх застали вже майже у готовності на шляху, і вже би було військо рушило, для отри-

¹ Невстановлена особа.

² Комірник — королівський дворянин та урядник.

³ Тобто 2 серпня.

⁴ Тобто за 2,5 тижня.

мання визначених грошей залишивши своїх виконавців у Києві, якщо б ми до них не приїхали.

На свої нестатки дуже нарікають, що інвалідів багато, а більше здорових, котрі, обійстя свого не маючи, з голоду при багатших мішаються, не чекаючи зятюгу і дозволу йти на волюсть. Ми поступилися їм 10 тис. жолду, оскільки небезпека України до цього змусила, і перша інструкція дозволила нам це *[зробити]*, після якої друга прийшла, де йшлося тільки про 40 тис., але ця для публіки¹ призначена, щоб показати козакам, а перша нам для відомості нам послана.

Дивно нам те, що вже після сейму, після визначених порядків, після обговорення жолду в 40 тис. дозволено нам додатково поступитися 10, а зрештою і 20 тис. збільшеного завдатку, про що був приватний лист до п. Обалковського. Але про це все у свій час дамо усну юстифікацію² ВКМ ПНМ.

Про нашу комісію, також і про випис марно щось казати — вони не будуть чекати тут пп. комісарів (тобто тих великих і визначних людей), хочуть проводити комісію на Запорозжі.

Рекомендуємо при цьому найнижчі свої служби до милостивої ласки ВКМ ПНМ.

У Фастові 15 липня року Божого 1622

Після написання цього листа і після того, як його віддали комірникові, приїхав п. Собещанський³, скарбовий писар, із жолдом для козаків, який випаде *[!]* на св. Іллю. Через брак часу не було коли переписувати листа. Велике старання ВКМ ПНМ запобігти небезпекам РП і згубі України, що з грошима вчасно було передбачено, ми всі повинні п. Бога просити за ВКМ, але *[що є]* тільки 40, а не 50 тис., це нас дуже пригнічує. Про це ширше *[напишемо]* до ЙМ ксьондза канцлера.

ВКМ ПНМ більше писанням займати не хочемо.

AGAD. Archiwum Zamoyskich (далі: AZ). Sygn. 3036.
Miscellanea do Kozaków, Tatarów i Wołoszczyzny.
1584—1791 i b.d. Kopія XVII cm.

¹ Дослівно: для викинення.

² Тобто обґрунтування.

³ Невстановлена особа.

9.

**Лист Яна Белецького і Бартломея Обалковського,
комісарів Речі Посполитої, до Миколая Даниловича,
коронного підскарбія. Фастів, 15 липня 1622 р.**

/58/ JW MP podskarbi koronny

Skorośmy przyjechali do JMX biskupa kijowskiego od Koza-
ków, z tego terminu, któryśmy byli z nimi zmówili na *commissii*
blisko przeszłej, przyjechał też p. Sobieszczański, sługa skarbowy,
z pieniędzmi Kozakom należącymi, a to, że 40 tys., *praesentował*
się JMX biskupowi i list WM NMP do nas pisany oddał, z którego
zrozumieliśmy *intentie* WM SMP i potrzebę RP.

Radzi się do tego *applicujemy*, bo *necessitar* RP i rozkazanie
Pańskie po nas *requiruje*. Ale też to, jako KJM, tak i WM NMP trzeba
wiedzieć, że jeśli 50 tys. nie będzie, tedy nam, którechmy te 10 tys.
extrema ad acti necessitate pozwolili, niebezpieczno do tych ludzi
ukazywać się [?], to i sami z tym się *declarowali*, i my *declarujemy*,
że nie pojedziemy, jeśli te 10 tys. żołdu umówionego WM NMP do-
łożyć nie raczysz.

Jeśli też *consultum* samego p. Sobieszczańskiego jechać i
pieniądze oddawać, uważnemu rozsądkowi WM NMP niech to
podlega. Nam trzeba jeszcze zachować się na dalszą usługę KJM i
RP, a teraz tymże nie wdawać się *in periculum, iuxta illud rationa-
bile sit obsequium restium* [?].

My wiemy, jako pomieszane są *concepty* tych ludzi, źle z
starszyną rozsądniejszą traktować, a cóż¹, gdy przybędzie *sine
nomine vulgus*, tam rozumu /59/ i Ducha Świętego nie pytać?

Do KJM piszemy o tym. Posyła JMX biskup swego, ale
stamtąd nierychło *res* posztą [?]² będzie, już nie od KJM, ale od WM
NMP czekamy wiadomości, atoli przecie nie chcemy zaniechać,
abyśmy KJM i RP o tym nie mieli *certiorere*, choć że tak prędko
posłaniec się nie wróci, jako prędko termin płacenia pieniędzy na
św. Ilię, od dzisiaj[jj] za dwie niedzieli przypada.

Proszemy tedy uniżenie: racz WM nas wiadomymi uczynić
o tych 10 tys., a śmiemy i o to prosić, aby WM NMP, uważywszy to

¹ В оригіналі: соś.

² Можливо, помилка копіїста і мало бути: respons.

u siebie, co na tym RP należy, na to się wzdrygać nie raczył, cośmy *non proprio motu*, ale według *instructii* KJM pozwolili wielkim niebezpieczeństwem RP i bliską zgubą Ukrainy przyciśnieni. Sameś WM NMP tę instrukcję czytać raczył, którą p. Obałkowski WM SMP w Uchaniach pokazawał.

Dochodzi też to nas, że KJM nową *commissię* składać raczy, której Kozacy tu czekać nie będą, na Zaporozu ją odprawować chcą.

Zalecamy przy tym powolne służby swe w m[ilościwą] łaskę SMP.

W Fastowie 16 *julii*

Переклад

ЯВ МП коронний підскарбію

Як тільки ми приїхали до ЙМ київського біскупа від козаків з того терміну, про який ми з ними були домовилися на недавній комісії, приїхав теж п. Собещанський, скарбовий слуга, із грошима козакам належними, появився із 40 тис. ЙМ ксьондзу біскупові та лист ВМ НМП, до нас писаний, віддав, з якого ми зрозуміли наміри ВМ СМП і потребу РП.

Ми радо до цього зголошуємося, бо потреба РП і наказ П. вимагає від нас цього. Але також те, що, як КЙМ, так і ВМ НМП треба знати, що, якщо 50 тис. не буде, тоді нам, котрі ті 10 тис. дозволили [внести] до актів через крайню потребу через безпеку, яка з'являлася з боку тих людей, і ми виразили готовність, що не поїдемо, якщо ті 10 тис. домовленого жолду ВМ НМП докласти не зволиш.

Якщо є також порада самого п. Собещанського їхати і гроші віддавати, хай це підлягає уважному розсудові ВМ НМП. Нам треба ще вберегти себе на подальшу службу КЙМ і РП, а зараз, так само не вдаючись у небезпеки, котрі є наче раціональними [?], покійно залишаємося [?].

Ми знаємо, як помішані концепції цих людей, погано з розсудливішою старшиною вести переговори, а що, коли прибуде безіменна чернь, в якій розуму і Духа Святого не питати?

Пишемо до КЙМ про це. ЙМ ксьондз біскуп посилає свого [листа], але звідти нешвидко річ буде поштою [?], вже не від КЙМ, а від ВМ НМП чекаємо повідомлення, оскільки не хочемо занедбати того, аби повідомляти КЙМ і РП, проте так

швидко посланець не повернеться, як швидко термін платні грошей на св. Іллю; припадає від сьогодні за два тижні.

Таким чином, просимо покірно: зволь, ВМ, нас повідомити про ті 10 тис., а сміємо і про те просити, щоб ВМ НМП, зваживши те в себе, що на цьому РП належить, на те не зволив здригатися, що ми дозволили не власним поривом, але згідно з інструкцією КЙМ, перед лицем великої небезпеки РП і змушені близькою згубою України. Сам ти, ВМ НМП, цю інструкцію зволив читати, котру п. Обалковський показував ВМ СМП в Уханях¹.

Доходить також до нас інформація, що КЙМ волисть збирати нову комісію, якої козаки не будуть чекати, хочуть її проводити на Запорозжі.

Рекомендуємо при цьому свої покірні служби до милосердної ласки СМП.

У Фастові 16 липня.

AGAD. AZ. Sygn. 3036. Копія XVII ст.

10.

**Лист Я. Белецького і Б. Обалковського
до Єнджея Ліпського², луцького біскупа
і коронного канцлера³ (фрагмент).
[Б.м.], [б.д. — липень 1622 р.]**

*/59/ Illu[stria]me ac re[veren]dissime d[omi]ne,
d[omi]ne, d[omi]ne colendissime*

Dwa terminy z Kozaki w polu na Kaharłyku postanowiliśmy, jeden na 5 niedziel od komisji przeszłej, gdzie się ja, dosięgłszy wiadomości od JKM, miejsce i chleb ukazać miał, drugi, na który żołd roczny oddać rzekliśmy.

¹ Уханє (пол. Uchanie) — тогочасне місто, тепер село у Польщі, в Люблінському воєводстві.

² Єнджей Ліпський (пол. Jędrzej Lipski) — луцький біскуп, великий коронний канцлер.

³ Приписка копіїста: Do Jędrze[ja] Lipskiego b[isku]pa łódzkiego i kanclerza koronnego? (До Єнджея Ліпського, лодзького біскупа і коронного канцлера?).

Już pier[w]szy termin minął, na który *praesentować* się nam przyszło z listem KJM, a iżeśmy ani leży, ani zaciągu nie ukazali, tedy to u siebie *concludowali*, aby, zaniechawszy morza, ani na włości ludziom się nie przykrząć, na Zaporozie, na miejsce zwykle swe poszli i tam w polach żywność sobie obmyślali, o czym sami szerzej do KJM piszą.

Co się tknie drugiego terminu, strony żołdu, jużśmy po części przy dobrej nadziei, bo p. Sobieszczański, pisarz skarbowy, tego dnia, któregośmy od Kozaków do JMX biskupa wrócili, z pieniędzmi za 40 tys. przyjechał. Znamy to *ex effectio*, jakie było usiłowanie WM NMP o te pieniądze, ale że 10 tys. od nas pozwolonych nie dano.

To nas bardzo *afficit*, bo i o morzu wątpliwość /60/, i na Ukrainie postrach, i niebezpieczeństwo¹ *imminet* z tymi pieniędzmi jechać, których my 10 tys. żołdu podwyższyli.

Blisko to, żeby KJM w osobach naszych znieważano i na morze poszło, pieniędzy wedle umowy zawziąwszy, bo *contract* z p. hetmanem nieboszczykiem był taki, gdzieby na św. Ilię pieniędzy nie dano, na może iść będzie wolno.

Pisze JMP podskarbi do nas, abyśmy na szlakach położyć się kazali Kozakom, bronić przejścia Tatarom w państwach KJM, o czym bywały² nasze mowy z nimi, ale nam tę *questię* zadawają: co tam będą jeść, jeżeli za te 3 albo 4 złote, które się na szablę dostaną, to nie postarczy *pro victu et amictu*, bo są obnażeni bardzo i głodni.

Z konfederaty i lisowczykom³ wszystko im płacą i wygadzają, biorąc miarę i przykład z nich, którym milionami płacą i na łupiestwo ich *p[er] transennam* patrzą, nie tylko żywność na włości, ale i łanowe, pieniądze niemiłosiernie wybierają, a przecie z pełną zapłatę odnoszą.

Biedna to na nas *solutia* słowy, czego owe rzeczy *sania* próbują, a [*Kozacy swe argumenty*] tym zagęszczają: Gdzie się ułomni podzieją, którzy sobie chleba i soli zarobić nie mogą? Gdzie owi,

¹ В оригіналі: нам безпеченство.

² В оригіналі: бували.

³ В оригіналі: Лисовчичами.

którzy domów nie mają, kopać nie umieją, żebrać się wstydzą? Kiedy by tak wiele pieniędzy wzięli, jako owi, którzy tak wiele z nieprzyjacielem nie ścierali się, nie mieliby za co sobie domków i obejścia obmyślić, czego za kilka złotych nie sprawi.

A też nie wiemy, jako ich na tych szlakach postawić, gdzie o żywność trudno owym będzie. A jeśli 10 tys. żołdu z[e] skarbu nie dadzą, to już rady nie masz, tym żołdem od morza tylko, nie od Zaporozża wstręt im czyni, włości nie wspominając.

Prosimy uniżenie o 10 tys., bo w kole generalnym, gdzie się wszystko na ś[w.] Ilie skupią, [nie] umykać im tego, cośmy, *freti instructię*, przy wszystkich wobec pozwolili. Jako bychmy na to patrzyli, ze *confusii* nie wyjdziem[y], a zachowaj Boże, *cze[g]o gorsze[g]o*. Czerń, kiedy *despectuje*, śmiercią to pachnie. Nam *ei dulce pro patria mori* i za dostojeństwo KJM nie straszna tak dalece śmierć, jako *indignita rei*.

Już czekamy tego Ilie, gotowiśmy trzeci raz do tych panów¹.

Переклад

Ясновельможний і преподобний п.,

п., п. наш милостивий

Ми з козаками постановили два терміни в полі на Кагарлику, один на 5 тижнів від минулої комісії, де я, отримавши повідомлення від ЙКМ, мав вказати місце [розташування козакам] і хліб, другий, на який ми обіцяли віддати річний жолд.

Вже перший термін минув, на який нам довелося представитися з листом КЙМ, а оскільки ми ані леж, ані зятягу не вказали, тоді вони поміж собою вирішили, щоб, відмовившись від моря і щоб на волості людям не докучати, піти на Запорожжя, на свої звиклі місця, і там в полях живність собі обдумувати, про що самі детальніше пишуть до КЙМ.

Що стосується другого терміну, стосовно жолду ми вже частково маємо добру надію, бо п. Собещанський, скарбовий писар, того дня, котрого ми від козаків до ЙМ ксьондза біску-

¹ В архівній справі продовження документа немає.

па повернулися, з грошима більше 40 тис. приїхав. Знаємо це з результату, яке було зусилля ВМ НМП щодо цих грошей, але ж 10 тис., дозволених нами, не дали.

Це нас дуже стурбувало, бо і про море сумніви, і в Україні пострах, і небезпека загрожує з тими грошима їхати, котрих ми жолд на 10 тис. підвищили.

Близько до того, щоб КЙМ в наших особах зневажили і на море пішли, у справі грошей, згідно з договором зобов'язавшись, бо умова з п. гетьманом, небіжчиком, була така: якщо би на св. Іллю грошей не дали, то дозволено буде йти на море.

Пише до нас ЙМП підскарбій, щоб ми наказали козакам розташуватися на шляхах і обороняти їх від переходу татар у держави КЙМ, про що бували наші розмови з ними, але нам на це питання дають *[своє]*, що там будуть їсти, якщо тих 3 чи 4 злоті, котрі на шаблю дістануть, не вистачить для прожиття і вбрання, бо дуже обнажені і голодні.

*Конфедератам і лісовчикам платять все і догоджають *[ім в усьому, а нам, козакам, певно, треба]* брати*¹ міру і приклад з них, котрим мільйонами платять і на грабунки їх крізь пальці дивляться, котрі не тільки провізію на волості, але й ланове, гроші немилосердно вибирають, а платню ж повністю отримують.

Слабкі наші зусилля це вирішити словами, *чого ці речі розсудливість пробують*², а *[козаки свої аргументи]* тим підсилюють: Де інваліди подінуться, котрі собі на хліб і сіль заробити не можуть? Де *[подінуться]* ті, котрі дому не мають, копати *[землю]* не вміють, жебрати соромляться? Коли б так багато грошей взяли, як ті, котрі так багато з ворогом не билися, не мали би за що собі обдумати дім та обійстя, чого не влаштувати за кілька злотих.

А ми також не знаємо, як їх на тих шляхах поставити, де їм важко буде провізію отримувати. А якщо 10 тис. жолду зіскарбниці не дадуть, то вже нічого не порадимо, цим жолдом

¹ ** Не до кінця зрозумілий фрагмент.

² ** Не до кінця зрозумілий фрагмент.

відвернемо їх тільки від моря, не від Запорозжя, не кажучи вже про волость.

Просимо покійно про 10 тис., бо в загальному колі, де всі зберуться на св. Іллю, [ж не] забирати їм те, на що ми, згідно з інструкцією, у присутності всіх дозволили. Як би ми на те дивилися? З конфузу не вийдемо, а Боже борони, чого гіршого. Чернь, коли зневажає, це смертю пахне. Нам за нашу Батьківщину солодко вмирати, і за маєстат КЙМ смерть солodka і не так аж страшна, як ганьба держави.

Вже чекаємо того Іллі, готові третій раз [їхати] до тих панів.

AGAD. AZ. Sygn. 3036. Konia XVII cm.

11.

Лист Кшиштофа Красовського, гінця до Кримського ханства, до Кшиштофа Збараського¹ (фрагмент)². Білгород, 26 липня 1622 р.

/1254/ *Decima octava julii przyjechałem do Białogrodu.*

Kantymir³ basza, wiedząc przed tym o przejeździe moim od Tomszy, rozkazał Kiechaj [!], białogrodzkiemu, aby mię z Dziań Antonim z miasta /1255/ nie wypuszczano i morzem, i lądem, póki u niego nie będę. Przyszło mi do niego pod Kilię w pola jeździć i list KJM, o przepuszczenie bezpieczne żądając, oddać.

List wdzięcznie przyjął, a usiadłszy, zaraz mi począł mówić:

— Pisałeś do mnie strony swawolników, białogrodzkich Tatarów, że w Pokucie wpadli i szkody królowi, p. twemu, wielkie poczynili, o czym ja nie wiem, zaklinając się wiarą swoją.

¹ Назва документа в рукописі: List p. Krasowskiego, gońca do Tatar, pisany do księcia Zbaraskiego, koniuszego koronnego, *de data* w Białogrodzie 26 *julii* 1622 [*roku*] (Лист п. Красовського, гінця до татар, писаний до князя Збараського, коронного конюшого 26 липня 1622 [*року*]).

² Про те, що це фрагмент, а не повний лист, можна зробити висновок із назви документа в рукописі (див. попередню примітку). У нашій студії наводимо весь доступний текст документа.

³ В оригіналі: Cantimir.

Tegoż dnia przy bytności mojej czausz Jesopt ze [S]tambuła¹ przybiegł do niego oszarpano z nowiną mnie niepokojącą, a jemu bardzo radosną. Przy bytności osób kilkunastu Turków, urzędników kilijskich i smailskich [!] prawić począł nowiny:

— Od wezyra miałem do ciebie cesarskie listy, napadłem na Kozaki królewskie, których 35 czajek oczyma widziałem, tudzież od Stambuła. Zaledwie i ja z duszą uciekłem, i te listy do zacności twojej należące musiałem odbierać.

21 *lulii* drugi czausz od przyjaciela jego przybeżał, oznajmując mu, jeśli sobie tego życzy, jest na tym cesarz, aby wezyrem był.

Odpowiedział:

— Nie gardziłbym łaską cesarza JM, ale mię to nie cieszy, że podanego mego i powinnego sylistryckiego beja zabito, przyczyna ta, mówili, że Tatarowie nami nie rządzili i nie będą, toż by mnie podobno było. Ja *per gradus* chcę postępować: niech mi pierwej baszostwo budżyńskie dadzą, potem wezyrstwo rad przyjmę.

Znowu czausz mówi, oznajmując mu to, że Kozacy okrętów 40² złupili, Beisa [!] z dziesiątką czerwonych złotych albo talerów, więc trwoga taka w Stambule³ była *quod rarum, alias est*. Zaczyn Baptistę i Koreckiego, i inszych posłańców królewskich smac potracono.

Basza mnie mówi:

— Słyszysz, jako to p. twój przymierza sobie nie życzy?

Ja, będąc *zelo ductus*, rzekłem:

— Wiem, że nie Zaporozcy, i KJM PMM nie wie o tym, bo jest p. pokój miłujący, ale jakom słyszał, że ci zdrajcy wojskowi /1256/, idąc na posługę króla dzierdziaskiego, złączyli się z duńskimi i szkody być może czynią, ale nazad im już trudno, bo *edict* wojskowy wyszedł, aby na gardle każdego karać. A jakie szkody białogrodzcy Tatarowie teraz świeżo poczynili w ziemi p. mego! Więźniów ludzi stamtąd niezliczoną rzecz wzięli. Umiałyby to p. mój KJM oddać i tu ich w polu mógłby rozkazać szukać, ale jako

¹ В оригіналі: Табмола.

² Незрозуміла приписка: зл. Можливо, копіїст двічі починав писати наступне слово.

³ В оригіналі: Тамболе.

p. mądry i sławny, upatruje, jeśli cesarz JM będzie wdzięczny tej cierpliwości za takimi częstymi tatarskimi najazdami, zaczym przychodzi powątpi[e]wać o przyjaźni i posłowi wielkiemu zatrzymywać się.

Niemilo to było bardzo baszy. Widząc niewesołego, kazałem przynieść karabin cudny, zegarek, gorzałki przedniej puzdro; darowałem także bratu jego Antymirdziejowi.

Masz to WXM za pewne wiedzieć, że Turcy i owe kraje powątpiewają bardzo o przymierzu polskim (i są te mowy i rozumienia między nimi, że polskie wojska wielkie leżą na Ukrainie. Mną się trochę ci spokojni ludzie cieszą), dlatego że WXM nie jedzie.

Dawałem znać *directi* o wszystkim WXM, i wszystko się nie wypełniło, com pisał, choć jeszcze da czemu [!] nie masz. Nie wiem, jeśli WXM uważać raczysz pisanie moje, Bogiem świadczę, że dla przysługi u KJM nie tylko chudobę błahą ostatnią ważyłem, ale i zdrowie swoje, które w owych krajach, dla prawdy, trzeba odważyć.

Za tym przekradnięciem zdrajców kozackich na może obawiam się, żeby zaraz po Bajramie Tatarowie białogrodzcy nie wpadli w państwa JKM, bo są gotowi, a jest pewnych 10 tys., których ja oczyma wiedziałem. Proszę i przestrzegam, niech [nasi] będą ostrożni. Prawda, że jest zakazanie surowe cesarza tureckiego, ale odmiana tam prędką. Chowają też drudzy Tatarowie więźnie na oddanie, bo się spodziewają, że WXM będzie /1257/ się chciał tego domówić przy utwierdzeniu przymierza.

Wiem, że WXM masz to na dobrym baczeniu o Tatary mówić, którzy się posadzili w polach białogrodzkich, aby zniesieni byli [stamtąd], bo *alias* nasza Ukraina nigdy od nich bezpieczna być nie może i chan ich zowąd zganiał. Ja też u Dżianbeg Kierej chana pilnie o to staranie będę czynił, aby zniesieni byli. I Dżian Anton, jako życzliwy Koronie, mówił Kantymirowi:

— Do Polski nie jedź, bo sławę, którą masz, utracisz oraz wojska gotowe są, na które oczy moje patrzyły.

[Kantymir] powiedział na to:

— Umiem ja z nimi igrać i ich uchodzić, ale na rozkazanie cesarza PM rozkazałem się im rozjechać.

Proszę, aby to pisanie moje do dworu JKM i do JMP hetmana odesłane było po przeczytaniu.

Zatem się łąsce WXM z powolnymi służbami mymi pilnie oddawam.

Krisztoph Krasowski,
goniec do Tatar

Переклад

18 липня приїхав я до Білгорода.

Кантимир-паша, знаючи перед тим про мій переїзд від Томші, наказав Кехаєві білгородському¹, щоб мене з Джан-Антоном² не випускали з міста ні морем, ні сушею, поки я у нього не побуваю. Довелося мені їздити до нього під Кілію в поля і віддати лист КЙМ, де вимагався безпечний пропуск.

Він лист із вдячністю прийняв, а всівшись, одразу ж мені почав говорити:

— Писав ти мені у справі свавільців, білгородських татар, що на Покуття напали і вчинили великі шкоди королеві, твоєму п., про що я не знаю, клянучись своєю вірою.

Того ж дня у моїй присутності приїхав до нього потріпаний чауш Юсуф зі Стамбула з новиною для мене невтішною, а для нього дуже радісною. У присутності кільканадцяти турків, урядників Кілії та Ізмаїла, почав розповідати новини:

— Від візира я мав до тебе імператорські листи³, натрапив я на королівських козаків, 35 чайок котрих на власні очі бачив, прямо біля Стамбула. Я втік ледь цілий і ті листи, які призначалися твоїй вельможності, мусив покинути.

21 липня другий чауш від його приятеля приїхав, повідомляючи його, що, якщо він того бажає, імператор налаштований, щоб зробити його візиром.

¹ Незрозуміле ім'я чи посада.

² Джан-Антон — у 1620 р. посол від Кримського ханства до Речі Посполитої.

³ Тобто листи від турецького султана.

Відповів він:

— Я б не погорджував ласкою імператора ЙМ, але мене не тішить, що підданого і свояка силістрійського бея убито¹, з тієї причини, як кажуть, що «татари нами не керували і не будуть», таке і зі мною сталося би. Я поступово хочу йти: хай спершу мене зроблять будзинським пашею², потім радо стану візиром.

Знову чауш каже, повідомляючи йому те, що козаки 40 кораблів пограбували, Бейса³ з десятком червоних злотих або талерів, тож тривога в Стамбулі така була, як рідко коли, тобто є зараз. Після чого Баптісту і Корецького⁴, й інших королівських посланців, видно, стратили.

Паша мені каже:

— Чуєш, як це твій п. не бажає перемир'я?

Я, будучи палко обманутим [?], сказав:

— Я знаю, що ні запорожці, ні КИМ ПММ не знає про це, бо він п., який мир любить, але як я чув, ці зрадники військові, ідучи на службу до грузинського короля, об'єдналися з донськими козаками, і, може бути, що чинять шкоди, але назад їм буде повернутися важко, бо вийшов військовий едикт, щоб кожного [такого] карати на горло. А які шкоди білгородські татари недавно вчинили в землях мого пана! Людей звідти незліченну кількість в'язнями взяли. Мій п., КИМ, міг би відплатити і міг би наказати шукати їх тут, в полі, але як п. мудрий і славний виглядає, чи імператор ЙМ буде вдячний за цю терплячість через такі часті татарські наїзди, через що доводиться сумніватися в дружбі [Порти] і великому послові затримуватися.

Це було дуже неприємно для паші. Бачачи, що він невеселий, наказав я принести чудовий карабін, годинник, скриньку з кращою горілкою; обдарував також його брата Антимірдузу.

¹ Неусталений факт.

² Тобто бейлербеєм захопленої турками частини Угорщини.

³ Незрозуміле слово.

⁴ Самійло Корецький — український князь, політичний та військовий діяч, потрапив у турецький полон під час битви під Цецорою 1620 р. Попри клопотання різних політиків (у тому числі короля Англії Якова I Стюарта) убитий турками 27 червня 1622 р.

ВКнМ маєш це напевно знати, що турки і ці держави дуже сумніваються в польському перемир'ї (є розмови і наради між ними, що великі польські війська стоять на лежах в Україні. Ці спокійні люди мною трохи тішаться), тому що ВКнМ не їде.

Я давав прямо знати про все ВКнМ, і не все виконалося, про що я писав, хоч ще дечого немає¹. Не знаю, чи ВКнМ зволиш зважити на мій лист, Бог мені свідком, що для служби ЙКМ я не тільки використовував останні свої злидні², а й своє здоров'я, яким доводиться ризикувати в цих краях.

Через те, що козацькі зрадники прокралися на море, побоююся, щоб одразу після Байраму білгородські татари не напали на держави ЙКМ, бо вони вже готові, точно їх є 10 тис., котрих я на власні очі бачив. Прошу і застерігаю, хай *[наші]* будуть обережні. Правда, що є сувора заборона турецького імператора, але вона може швидко бути відмінена. Також деякі татари ховають в'язнів, щоб віддати, бо сподіваються, що ВКнМ захоче про них домовитися при закріпленні перемир'я.

Знаю, що ВКнМ пильно стежиш, коли говориш про татар, котрі осіли у білгородських полях, щоб вони були вигнані *[звідти]*, бо інакше наша Україна ніколи не зможе бути від них у безпеці, і хан їх звідти виганяв. Я також у хана Джанібек-Герая³ пильно про це буду старатися, щоб вони були вигнані. І Джан-Антон, як доброзичливий до Корони, говорив Кантемирові:

— Не їдь до Польщі, бо славу, котру маєш, втратиш; також війська готові стоять, які мої очі бачили.

[Кантемир] відповів на це:

— Я вмію з ними гратися і від них тікати, але, за наказом імператора, МП, я наказав їм роз'їхатися.

¹ Тут, вірогідно, йдеться про певні передбачення чи припущення адресанта, висловлені раніше.

² Вірогідно, йдеться про великі видатки посла з власної кишені.

³ Джанібек-Герай (крим. Canibek Geray) — хан Кримського ханства з династії Герайів у 1610—1623, 1624 і 1628—1635 рр., лояльно ставився до Османської імперії.

Прошу, щоб цей мій лист після прочитання до двору ЙКМ і до ЙМП гетьмана було послано.

Після цього пильно віддаюся до ласки ВКНМ з покірними моїми службами.

Кшиштоф Красовський,
гонець до татар

BRacz, sygn. 2. Копія XVII ст.

12.

Лист Марчіна Броневського¹ до Кшиштофа Радзивілла², гетьмана ВКЛ (фрагмент). Галув³, 18 листопада 1622 р.

/319/ Kozacy niżowi chcieli iść na morze, nie dbając na KJM napominanie i zakazywanie, ale JMP koniuszy koronny, *praehebendo securitati sua*, sam je własnym staraniem swym nie bez wielkiego nakładu zawściagnął. /320/ A iż hetman ich postrzegł, że od dworu o zrzczeniu jego z hetmaństwa praktyki zachodziły, mając czerń po sobie, nowe jakieś rady przedsięwziął, których nie wiem, co za skutek będzie.

To *constat*, iż posłał do Moskwy, do Kozaków duńskich, zaciągając je ku swojemu wojsku, którego było w kupie jako twierdzą, przez 60 tys. Mołojcy jego, którzy byli w Kijowie, mnichów, którzy do kościoła św. Zofii byli weszli, chcąc tam, za pozwoleniem JM księdza biskupa kijowskiego, mszę odprawować, pojмали і в Дніепре подбрудзили.

¹ Марчін Броневський (пол. Marcin Broniewski) — письменник і громадський діяч, у 1590-ті належав до прихильників князів Острозьких, згодом перебував в опозиції до короля Зигмунта III.

² Кшиштоф Радзивілл (пол. Krzysztof Radzywiłł, білорус. Крыштаф Радзівіл, лит. Kristupas Radvila) — польний литовський гетьман, учасник війн з Московщиною та Швецією, у 1621 р. програв воєнну кампанію Швеції, внаслідок чого та захопила Ригу.

³ Галув (пол. Gałów) — село у Польщі у Дольношльонському воєводстві, межує з Вроцлавом.

Переклад

Низові козаки хотіли йти на море, незважаючи на нагадування і заборону КЙМ, але ЙМП коронний конюший, пропонуючи їм безпеку [!], сам своїм старанням не без великих труднощів їх стримав. Оскільки їх гетьман помітив, що від двору почали діятися справи про те, щоб його з гетьманства скинути, маючи чернь на своєму боці, влаштував якісь нові ради, котрих не знаю який буде результат.

Певним є те, що він послав до Московщини, — до донських козаків, — зтягуючи їх до свого війська, якого було у зборі, як стверджують, більше 60 тис. Його молодці, що були в Києві, монахів, котрі до костьола св. Софії увійшли, прагнучи там, за дозволом ЙМ ксьондза київського біскупа, відправляти Службу Божу, схопили і у Дніпрі трохи забруднили.

*AGAD. AR V. Sygn. 1419. Broniewski Marcin.
1599—1624. Оригінал з підписом адресата*